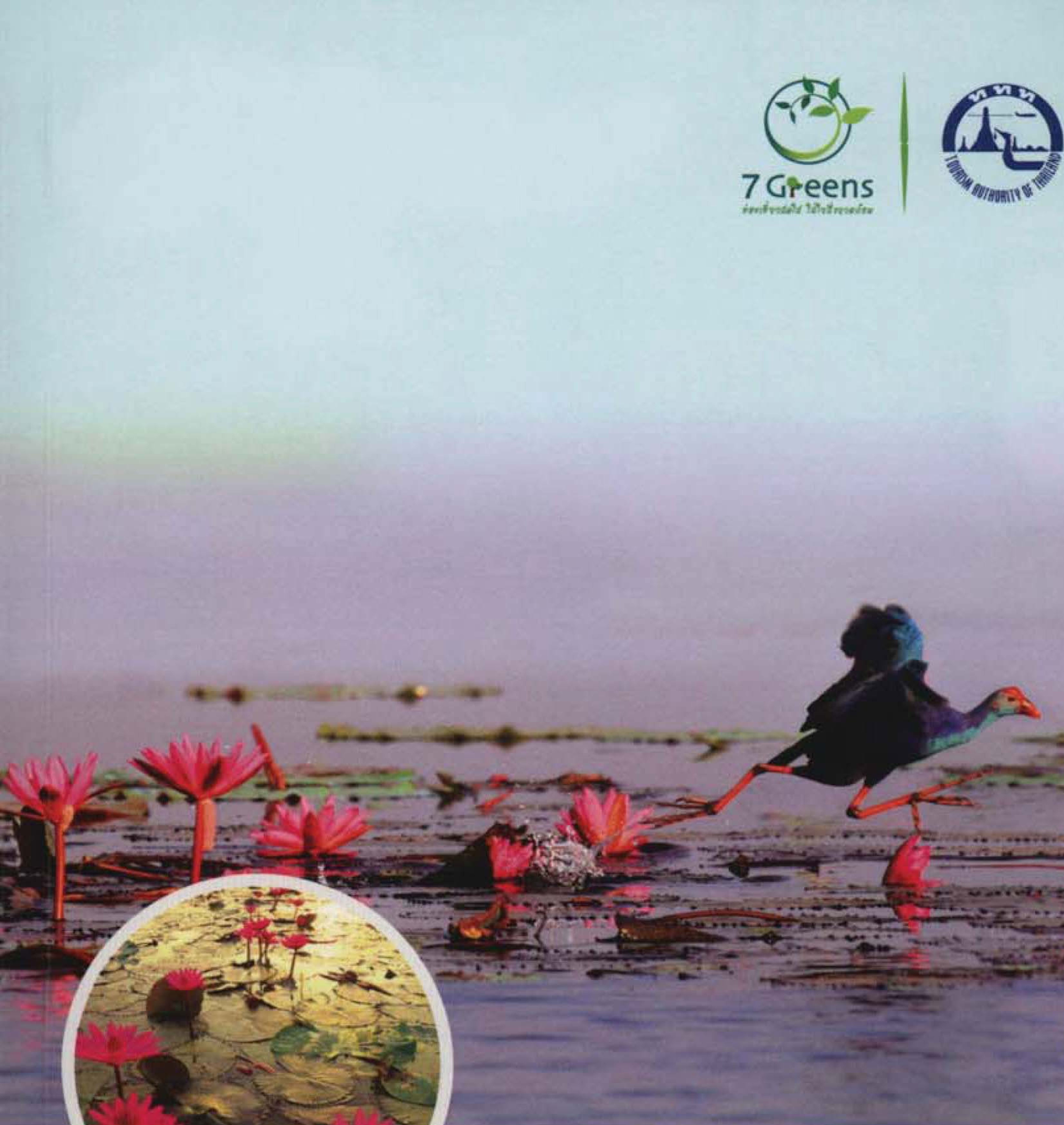

คู่มือ

นิเวศวิทยาท้องถิ่น บึงบอระเพ็ด

คู่มือนิเวศวิทยาท้องถิ่น บึงบอระเพ็ด

สาร
ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.)

กล่าวกันว่า บึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์ คือ นครหลวงของนกน้ำ ด้วยลักษณะทางกายภาพซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ มีความโดดเด่นในด้านระบบนิเวศทั้งพรรณพืชและสรรพสัตว์ เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยและสร้างรังวางไข่ของนกหลากหลายชนิด ทั้งนกประจำถิ่นและนกอพยพย้ายถิ่น รวมทั้งการล่องเรือชมธรรมชาติภายในบึงบอระเพ็ดยังเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ โดยเฉพาะกิจกรรมดูนกเป็นกิจกรรมยามว่างที่แสนเพลิดเพลินและผ่อนคลายได้อย่างดี

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) มีแนวนโยบายสนับสนุนและส่งเสริมสินค้าทางการท่องเที่ยวที่สอดรับกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่มเป้าหมาย ตามความสนใจเฉพาะกลุ่มหรือที่เรียกว่า Special Interest ซึ่งปัจจุบันทั้งนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศและนักท่องเที่ยวคนไทยหัวใจใหม่ ที่มีเป้าหมายในการท่องเที่ยวที่ชัดเจน ประกอบกับจังหวัดนครสวรรค์ ได้ดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ นับเป็นฐานกิจกรรมท่องเที่ยว และนันทนาการอย่างดียิ่ง สอดคล้องกับทิศทางของ ททท. ที่มุ่งเน้นการท่องเที่ยวในมิติของการเรียนรู้ จึงเป็นที่มาของการจัดทำ “คู่มือนิเวศวิทยาท้องถิ่นบึงบอระเพ็ด” สำหรับผู้ประกอบการเรือชมธรรมชาติและผู้ให้บริการในพื้นที่ได้ใช้เป็นแนวทางการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับแหล่งท่องเที่ยว เข้าใจในคุณค่ารักษาแหล่ง รวมทั้งการบริการที่ประทับใจอันจะนำไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ประเทศไทย ให้เป็นจุดหมายปลายทางเพื่อการท่องเที่ยวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

คู่มือฯ ฉบับนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการจัดทำสื่อ ในการเผยแพร่ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเพื่อให้ผู้ประกอบการได้พัฒนาบุคลากรในภาคบริการให้เป็นผู้นำชมที่ดี เป็นนักสื่อความหมายที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวสำคัญให้กับนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน สามารถกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวเกิดความอยากรู้และ อยากสืบค้นเรื่องราวเชิงลึกในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมที่จะช่วยกันรักษาระบบนิเวศท้องถิ่นของพื้นที่ให้คงอยู่ตลอดไป

นายสุรพล เศวตเศรนี
ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

คำนำ

หนังสือชุดคู่มือนิเวศวิทยาท้องถิ่นบึงบอระเพ็ด เป็นโครงการที่ริเริ่มจัดทำขึ้นโดย กองส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยว การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้านธรรมชาติ และนิเวศวิทยาท้องถิ่นเบื้องต้นให้ผสมผสานไปกับการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวทางเรือในแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศ เอกสารในชุดประกอบด้วยหนังสือคู่มือฯ และแผนที่เส้นทางเดินเรือ โดยใช้เส้นทางที่มีอยู่แล้วมาจัดการกำหนดเส้นทางให้แม่นยำด้วยเครื่องมือกำหนดพิกัดด้วยดาวเทียม พร้อมแสดงจุดสำคัญทางการท่องเที่ยว

สำหรับเรื่องราวที่ปรากฏในหนังสือคู่มือฯ เป็นสิ่งที่ผู้คนในท้องถิ่นบึงบอระเพ็ด และพื้นที่ตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาล้วนเคยได้ยินมาบ้างจากคำบอกเล่าของคนรุ่นเก่า หรือบางคนอาจเคยได้พบเห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในแต่ละฤดู หนังสือเล่มนี้ จึงมิได้เป็นการนำเสนอเรื่องใหม่ หากแต่เป็นการนำเอาสิ่งที่คุ้นเคยดีในท้องถิ่นมารวบรวมไว้ และพยายามเพิ่มเติมคำอธิบายในลักษณะที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ เพื่อนำให้ผู้ประกอบการสามารถนำไปถ่ายทอดสู่เหล่าผู้มาเยือนได้อย่างถูกต้องตรงกัน

ทั้งนี้ ในการจัดทำนั้น ได้จากการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ (คำบอกเล่า การสัมภาษณ์) เป็นหลัก และผู้จัดทำพยายามหาคำอธิบายเพิ่มเติมในลักษณะที่เป็นสากล โดยใช้พื้นฐานของวิทยาศาสตร์ และสังคมมานุษยวิทยา แต่ภายใต้เวลา และเงื่อนไขอันจำกัดอื่นๆ ที่ผู้จัดทำต้องขอน้อมรับไว้เองทั้งหมดในกรณีที่อาจมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น อย่างไรก็ดี ในการจัดทำเอกสารทางวิชาการ หรือหนังสือคู่มือใดๆก็ตาม ล้วนต้องใช้ฐานข้อมูลจากท้องถิ่นที่ผู้เขียนลงไปศึกษา ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าไม่มีผู้ใดจะมีความรอบรู้ดีไปกว่าคนในท้องถิ่นเอง ด้วยเหตุดังกล่าว หนังสือเล่มนี้ จึงเป็นเพียงก้าวแรกของความพยายามที่จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นที่ดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพาสินในน้ำจากบึงน้ำตื้นอันอุดมสมบูรณ์ด้วยกันทั้งสิ้น

การจดบันทึก สังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ จำแนกชนิดของปลา ทิศทางของกระแสลมและกระแสน้ำในคาบเดือนต่างๆ ประเพณีพื้นบ้าน และชีวิตวิถีอื่นๆ ที่คุ้นเคย สิ่งเหล่านี้หากติดตามศึกษาก็จะพบความสอดคล้องตรงกันกับฤดูกาล เพราะพฤติกรรมของมนุษย์ย่อมปรับตัวให้อยู่ได้อย่างเป็นสุขในท่ามกลางธรรมชาติ และหากมีการศึกษาอย่างจริงจังโดยคนในท้องถิ่นเอง ก็จะเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และทำให้คนรุ่นใหม่ๆ เติบโตขึ้นมาโดยมีรากเหง้าจากชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และที่สำคัญ มีความรัก และภาคภูมิใจในถิ่นฐานของตนด้วยเพราะความรักในถิ่นฐาน ไม่สามารถเกิดขึ้นลอยๆ แต่จะต้องพัฒนาควบคู่ไปกับการทำความเข้าใจตนเอง และวิถีของบรรพบุรุษ

คณะผู้จัดทำหวังว่าเอกสารชุดนี้ ในเบื้องต้นสามารถใช้งานได้ตรงตามวัตถุประสงค์ในการเป็นเครื่องมือเล่าเรื่อง สร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ประกอบการ และนักท่องเที่ยวผู้มาเยือนและความคาดหวังที่นอกเหนือไปจากนั้นก็คือ ข้อจำกัดของหนังสือเล่มนี้จะเป็นส่วนกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นพัฒนาเครื่องมือสร้างกระบวนการเรียนรู้ของท้องถิ่นตนเองขึ้นให้ดีกว่าก้าวแรกที่เกิดขึ้นนี้

คณะผู้จัดทำ

สารบัญ

กำเนิดบึงบอระเพ็ด 5

ที่ลุ่มต่ำ และคลองธรรมชาติ 6

ถิ่นฐาน และผู้คน 11

จากป่าบึง สู่บึงบอระเพ็ด 11

ธรรมชาติ และนิเวศวิทยา 15

สี่ทิศรอบบึงบอระเพ็ด 16

พันธุ์ไม้น้ำในบึงบอระเพ็ด 18

แหล่งชมนกน้ำ นกทุ่ง 20

พันธุ์นก และพันธุ์ไม้น้ำ 26

เส้นทางเดินเรือท่องธรรมชาติ 41

เส้นทางดูนก และชมธรรมชาติจากท่าเรือ อบจ. / ท่าเรือประมง 41

เส้นทางดูนก และชมธรรมชาติจากท่าเรืออุทยานนกน้ำ 45

ตำนานแห่งบึงบอระเพ็ด 51

นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร 51

ปลาเสือตอ 53

จระเข้น้ำจืด 54

ตำนานเจ้าแม่หมอนทอง และการถอดรหัสท้องถิ่น 56

ปฏิทินบึงบอระเพ็ดในรอบปี 61

หาอยู่หากิน วิถีของคนริมบึงบอระเพ็ด 69

เครื่องมือหาปลา 70

เก็บสายบัว เกสรบัว 72

เตรียมตัวเที่ยวบึงบอระเพ็ด 75

เตรียมตัวชมธรรมชาติอย่างมืออาชีพ 75

ข้อแนะนำสำหรับนักดูนก 76

ท้ายเรื่อง 77

ทำไมจึงมีหมอกปกคลุมเหนือน้ำในบึงบอระเพ็ดตอนเช้าตรู่ฤดูหนาว 77

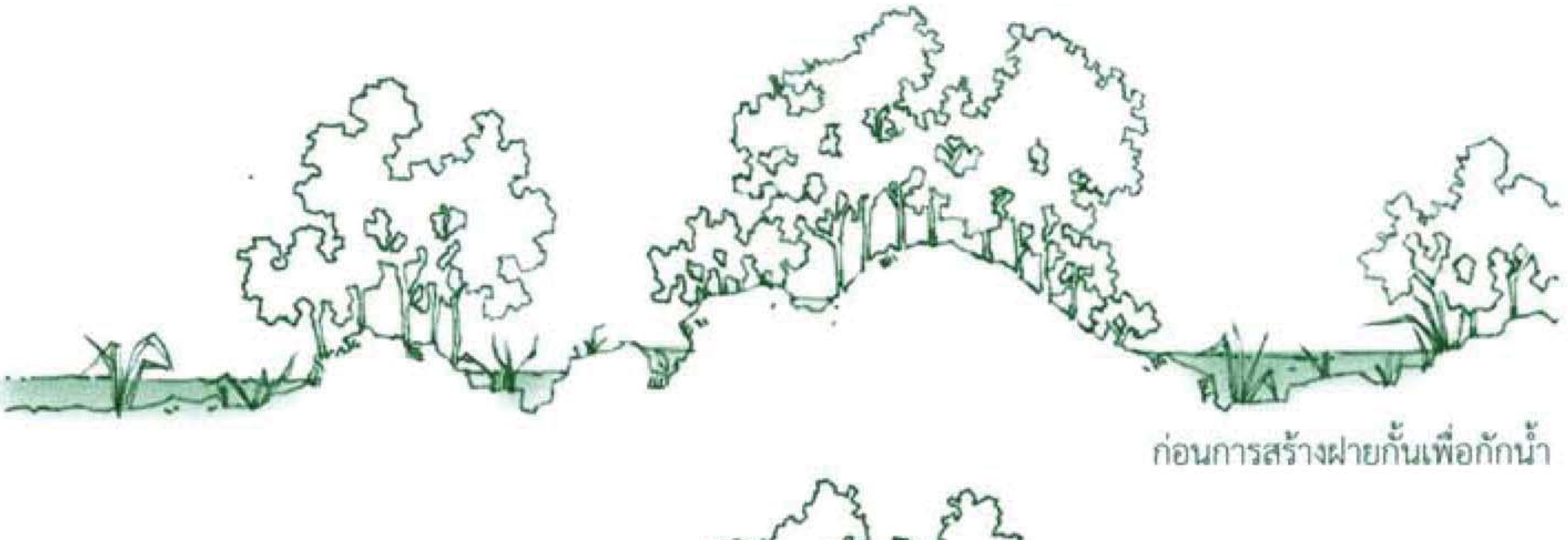
ทำไมต้องขุดลอกบึงบอระเพ็ดบ่อยๆ 78

กำเนิด**บึงบอระเพ็ด**

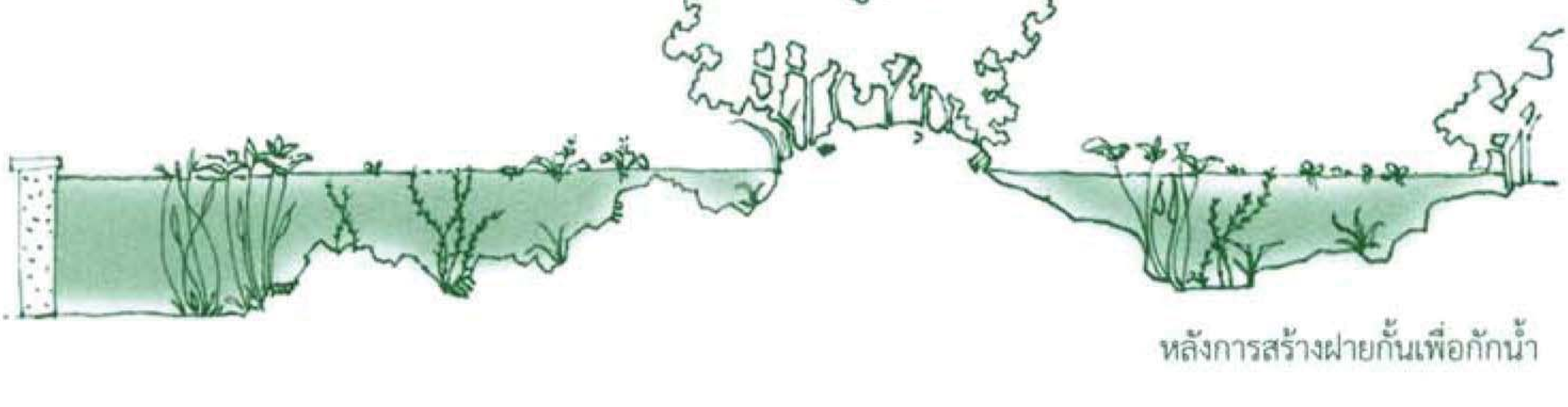
บึงบอระเพ็ด ไม่เพียงเป็นทะเลสาบน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย แต่ยังเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีทิวทัศน์สวยงามและมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก นับตั้งแต่พืชพันธุ์ไม้น้ำ ปลา ตลอดจนนกน้ำ ทั้งนกประจำถิ่นและนกอพยพ ที่นี่จึงเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ขณะเดียวกันยังเป็นห้องเรียนธรรมชาติที่มากไปด้วยเรื่องราวอันน่าทึ่ง

บึงบอระเพ็ดตั้งอยู่ในพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อ.เมือง อ. ชุมแสง และ อ. ท่าตะโก จ.นครสวรรค์ มีเนื้อที่ 132,737 ไร่ หรือ 212.37 ตร.กม. ขนาดใหญ่ประมาณ 10 เท่าของกว๊านพะเยา (ขนาด 12,831 ไร่) หรือมีขนาดไล่เลี่ยกับเกาะช้าง (ซึ่งมีขนาด 209.7 ตร.กม.) พูดง่ายๆ ว่า ถ้าสามารถยกเกาะช้างทั้งเกาะจากทะเลตราดขึ้นมาได้ จะนำมาวางลงในบึงบอระเพ็ดได้พอดี

อย่างไรก็ตาม แต่เดิมไม่ได้เป็นทะเลสาบที่มีน้ำตลอดทั้งปี แต่เกิดขึ้นจากการสร้างฝายกั้นเพื่อกักน้ำเมื่อไม่ถึงร้อยปีมานี้เอง

ก่อนการสร้างฝายกั้นเพื่อกักน้ำ

หลังการสร้างฝายกั้นเพื่อกักน้ำ

ที่ลุ่มต่ำ และคลองธรรมชาติ

ก่อนหน้าจะเกิดเป็นเวิ้งทะเลสาบ พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ลุ่มต่ำ ขนานไปกับลำน้ำน่าน ช่วงก่อนที่จะไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปิง เกิดเป็นต้นแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีความลาดเทจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปทางตะวันตกค่อนไปทางเหนือ ลักษณะเช่นนี้เองที่ทำให้ลำคลองสายต่างๆ ไหลมารวมกันในแอ่งที่ราบแห่งนี้ และมีทางเชื่อมกับแม่น้ำน่าน

คลองสายเล็กๆ ที่ไหลมารวมกันในพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้มาจาก 2 ด้าน คือด้าน อ.ชุมแสง ได้แก่ คลองบางปลากด ถัดมาเป็นคลองหนองบัว ซึ่งไหลมาทางตะวันออก ผ่านบ้านหนองบัว หัวปริก วังรอ และคลองบอน

ส่วนฝั่ง อ.ท่าตะโก ซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีคลองเล็กๆ ที่คนริมบึงรุ่นเก่าพอจำได้ ได้แก่ คลองตะโก คลองน้ำตาม คลองใยไหม คลองวังมหากร และคลองขุด ไหลผ่านท่าสุ่มและช่องแกะ ก่อนมารวมกันอยู่ในเขตบึง

ลักษณะเช่นนี้เองทำให้บึงธรรมชาติแห่งนี้มีความชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์มาก โดยเฉพาะในฤดูฝน ราวเดือนสิงหาคมเป็นต้นไป น้ำในคลองที่ไหลมาลงบึงเมื่อรวมกับน้ำเหนือหลากมาจากแม่น้ำน่าน บ่าเข้ามาเติมพื้นลักษณะเป็นแอ่งกระทะ จึงเกิดเป็นทะเลสาบกว้างใหญ่สุดสายตา ชาวบ้านเรียกว่า **จอมบึง** หรือคนแถบท่าตะโก พยุหะคีรี ที่อยู่ด้านใต้จะเรียกบึงน้ำนี้ว่า **ทะเลเหนือ** เปรียบได้กับเวิ้งน้ำกว้างใหญ่ราวกับทะเล เพราะตามปกติทะเลจะอยู่ทางใต้ของนครสวรรค์นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม บึงน้ำกว้างใหญ่นี้มีน้ำมากเฉพาะฤดูน้ำหลาก ไม่ได้เป็นเวิ้งน้ำขาวตลอดปี เมื่อล่วงเข้าสู่ปลายเดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) ต่อเดือนอ้าย (ธันวาคม) ย่างเข้าสู่หน้าแล้ง น้ำก็จะลดระดับลงอย่างรวดเร็ว โดยระบายลงสู่แม่น้ำน่านผ่านคลองบอระเพ็ดที่อยู่ฝั่งทิศเหนือ และอีกส่วนหนึ่งไหลแผ่กว้างไปทางตะวันตก ซึ่งเป็นที่ต่ำ ขนานไปกับลำน้ำน่าน

ด้วยลักษณะพิเศษของภูมิประเทศ ประกอบกับระบบแม่น้ำและคลอง ทำให้พื้นที่ในเขตจอมบึงแห่งนี้มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ จะเป็นบึงน้ำขนาดใหญ่นานประมาณ 5 เดือนในหนึ่งปี เมื่อน้ำเหนือหลากมาพร้อมกับลำคลองสายต่างๆ ได้พัดพาเอาธาตุอาหารมาสะสมในพื้นที่นี้ ในช่วงที่น้ำแห้งจะเกิดเป็นแหล่งชุ่มชื้น เป็นถิ่นอาศัยที่มีลักษณะพิเศษของพืชพันธุ์แบบ **"ป่าบึง"** คล้ายกับที่ลุ่มต่ำบริเวณรังสิต ด้านทิศเหนือของกรุงเทพฯ ในช่วงก่อนรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์ป่า ทั้งสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์เลื้อยคลาน ปลา และนกนานาพันธุ์ บนที่สูง หรือ **"โคก"** จะมีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ อาทิ ยางนา ตะเคียน กระบก ขึ้นจนร่มครึ้ม ส่วนในบริเวณที่ลุ่มต่ำดินอ่อน ชายน้ำ มีต้นไม้ชอบน้ำ ได้แก่ สนุ่นน้ำ จิกน้ำ คาง ถัดไปในที่โล่งชายน้ำเป็นหญ้า และพืชอายุสั้น ได้แก่ กก อ้อ เลา โขมง ลำเจียก หญ้าไซ ตามที่ลุ่มต่ำมีลักษณะเป็นวังน้ำขนาดเล็ก มีไม้น้ำนานาชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น บึงน้ำเหล่านี้จึงเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาที่สำคัญมาแต่โบราณ

และเนื่องจากพื้นที่นี้ตั้งอยู่ตอนในของแผ่นดิน ไกลจากทะเลจึงมีฤดูกาลชัดเจน ฤดูแล้งเริ่มต้นตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคมไปจนถึงปลายเดือนเมษายน ป่าที่ขึ้นอยู่รอบนอกของบึงจึงมีลักษณะเป็นหย่อมป่าผสมผลัดใบ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏกระจายอยู่ไม่มากนักในเขตที่ราบภาคกลางอันกว้างใหญ่

สิ่งที่สะท้อนถึงความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตในป่าบึงแห่งนี้ก็คือปลาชนิดต่างๆ ได้แก่ ปลาเสือตอ ซึ่งหายากและมีราคาแพงมาก ปลากระโห้ ปลาแรด ปลาตะโกก ฯลฯ นับเป็นแหล่งเพาะพันธุ์วางไข่ของปลาน้ำจืดตามธรรมชาติที่สำคัญยิ่งของภาคกลางตอนบน ขณะเดียวกันต้นไม้สูงบนที่ดอนยังเป็นแหล่งสร้างรังของนกน้ำขนาดใหญ่หลายสิบชนิด นอกจากนี้สภาพภูมิประเทศของป่าบึง น้ำนิ่งยังเป็นถิ่นอาศัยของจระเข้น้ำจืดสายพันธุ์ไทย ซึ่งในปัจจุบันนี้อยู่ในภาวะใกล้สูญพันธุ์ไปจากแหล่งน้ำธรรมชาติของเมืองไทย

ในอดีตเมื่อร่วมร้อยปีก่อน จระเข้สายพันธุ์ไทยพบได้อย่างชุกชุม โดยเฉพาะในลำน้ำน่าน จนทำให้เกิดเป็นตำนานพื้นบ้านได้แก่ ไกรทองแห่งเมืองพิจิตร หรือจระเข้ยักษ์ชื่อไอ้ด่างเกยชัย ก็เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นทางตอนเหนือไม่ไกลจากจอมบึงแห่งนี้มากนัก

ลักษณะพื้นที่ในแถบนี้เป็นถิ่นอาศัยที่เหมาะสมของจระเข้ เพราะมีทั้งที่ลุ่มต่ำ เป็นบึงน้ำนิ่ง ที่โคกและที่ดอนชายน้ำ ซึ่งจระเข้ชอบมานอนผึ่งแดดในยามสาย เล่ากันว่า ในยุคที่ทางรถไฟสายเหนือสร้างเสร็จใหม่ๆ เมื่อรถไฟแล่นผ่านนครสวรรค์ ผ่านสถานีบางปลากด เพื่อเดินทางต่อไปยัง จ.พิจิตร ผู้คนบนรถไฟสามารถมองเห็นจระเข้ขึ้นมานอนผึ่งแดดตามชายบึงได้อย่างชัดเจน

ระบบคลองและทะเลสาบตามฤดูกาลที่เชื่อมกับแม่น้ำสายใหญ่ รวมไปถึงป่าบึงเป็นระบบนิเวศที่ซับซ้อนเชื่อมโยงสิ่งมีชีวิตตั้งแต่บนบกจนถึงในน้ำอย่างแยกไม่ออก

ความอุดมสมบูรณ์ของจอมบึงทำให้มีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และหนาแน่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นชายขอบป่าบึงด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมแบบยังชีพ ปลูกข้าวและพืชผักอายุสั้น ร่องรอยการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ยังคงปรากฏอยู่ในชื่อบุคคลที่กลายเป็นชื่อเกาะต่างๆ ในบึงบอระเพ็ดในปัจจุบันนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกที่สะท้อนถึงกิจกรรมทางสังคมและสถานที่ ได้แก่ เกาะวัด ซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งของวัด ซึ่งสอดคล้องกับคตินิยมการสร้างวัดในชนบทที่มักตั้งอยู่บนที่โคก และห่างออกมาจากชุมชนเล็กน้อย

ถิ่นฐาน และผู้คน

คุ้งตำข้าว เป็นชื่อที่บอกถึงสภาพของชุมชนได้ในเบื้องต้น กล่าวคือ บริเวณนี้เป็นที่ดอน เป็นจุดที่ชาวบ้านรอบบึงฝั่งเหนือใช้ตากข้าวหลังเก็บเกี่ยว ปกติชาวนาในภาคกลางจะใช้ลานตากและนวดข้าวร่วมกัน หากในบางพื้นที่ซึ่งเป็นที่ลุ่ม มีที่ดอนจำกัด มักจะตำข้าวไว้กินไปพร้อมกัน ชื่อของคุ้งในบึงนี้จึงเป็นหลักฐานที่อนุมานได้ถึงสภาพภูมิประเทศและสังคมชนบทดั้งเดิมที่ปกติสุข และน่าจะแน่นแฟ้นกลมเกลียวกันไม่น้อย

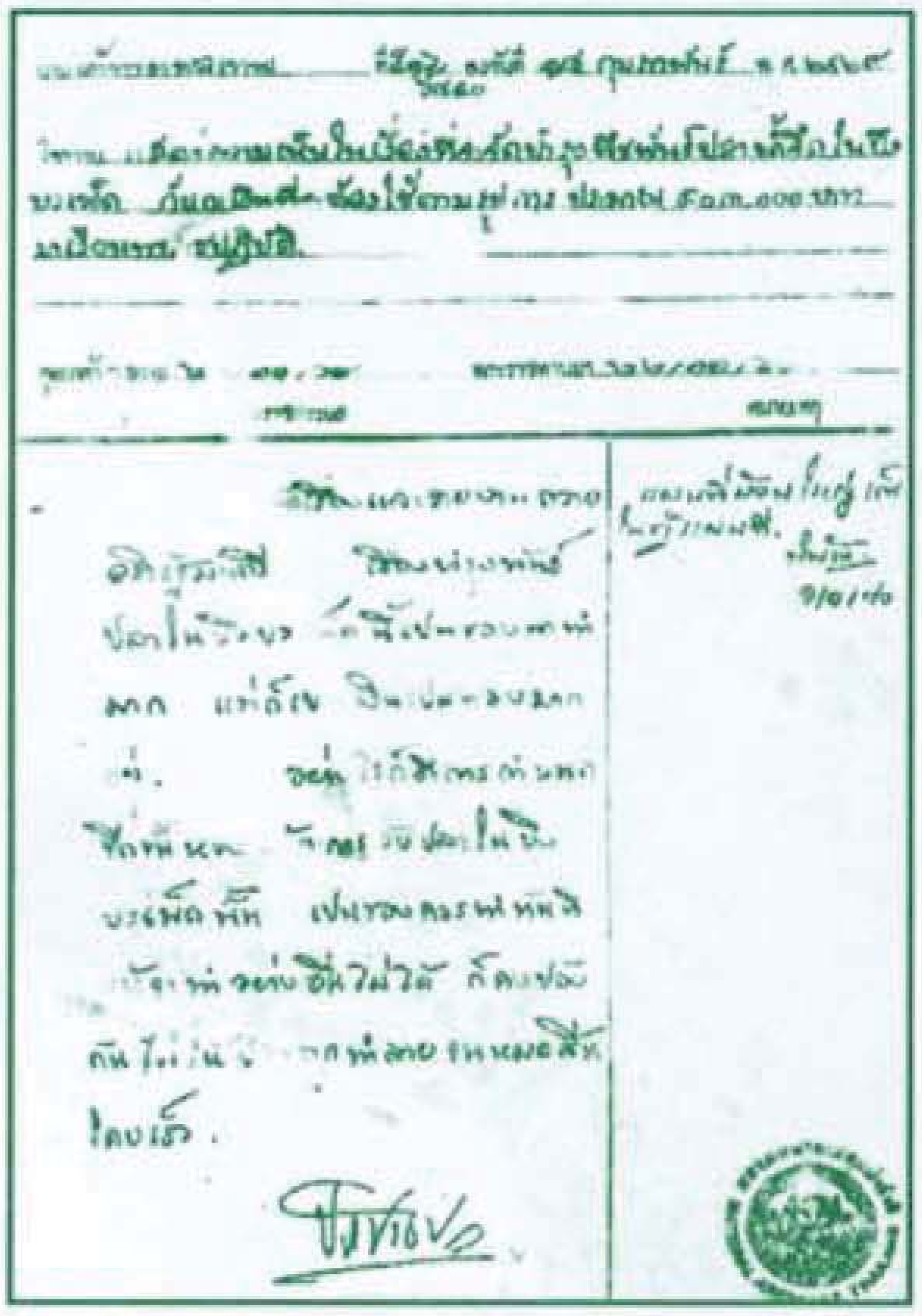
จากป่าบึง สู่บึงบอระเพ็ด

ประเทศไทยในห้วงเวลานั้นอยู่ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 เป็นยุคเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ขณะเดียวกันเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยเปิดกว้างไปสู่วิทยาการแบบตะวันตกอย่างกว้างขวาง ภายหลังการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินมีการริเริ่มตั้งหน่วยงานด้านต่างๆ เกี่ยวกับกิจการน้ำ เช่น การชลประทาน การประมง และในหน่วยงานเหล่านี้มีที่ปรึกษาหรือแม้แต่ผู้รับผิดชอบเป็นชาวต่างประเทศ เช่น กิจการประมง สังกัดกระทรวงเกษตราธิการ มี ดร.ฮิวจ์ เอ็ม สมิธ (Dr. Hugh M. Smith) ผู้เชี่ยวชาญด้านการประมงชาวอเมริกันเป็นที่ปรึกษา

ในปี พ.ศ.2466 ดร.สมิธ ผู้นี้เองได้เดินทางมาสำรวจบึงบอระเพ็ด และได้รายงานสรุปว่าเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สำคัญมากเพราะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาที่สำคัญของภาคกลาง แต่บึงน้ำแห่งนี้มีน้ำขังตามฤดูกาลเท่านั้น ควรมีการบำรุงรักษาให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา

ด้วยเหตุนี้เอง กระทรวงเกษตราธิการในสมัยนั้นจึงได้นำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตต่อในหลวงรัชกาลที่ 7 เพื่อสร้างคันกั้นน้ำและประตูระบายน้ำเพื่อกักเก็บน้ำให้จอมบึงแห่งนี้มีน้ำตลอดทั้งปี และได้รับพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการเมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2469 นับเป็นโครงการแรกๆ ที่ได้รับพระบรมราชานุญาต เพราะในหลวงรัชกาลที่ 7 เพิ่งทรงขึ้นครองราชย์เพียงปีแรก

ทั้งนี้ ได้มีลายพระหัตถ์พระราชกระแสในหลวงรัชกาลที่ 7 ที่ทรงมีพระบรมราชานุญาต โดยมีพระราชกระแสว่าเป็นเรื่องที่ใช้เงินทองมาก และให้กำหนดเขตหวงห้ามในการจับปลาในบึงทันที เพื่อป้องกันมิให้ปลาถูกทำลายจนหมดสิ้น

การดำเนินการก่อสร้าง เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2470 ด้วยการสร้างทำนบกั้นน้ำที่ร่องน้ำด้านตะวันตกสุดของบึง เพื่อกักน้ำที่ความสูง 23.80 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง โดยหากน้ำหลากมากก็จะไหลล้นฝายออกไปจนอยู่ในระดับกักเก็บ

นอกจากนี้ ยังมีคลองใหญ่ด้านทิศเหนือที่เชื่อมจอมบึงกับแม่น้ำน่าน มีต้นบอระเพ็ดขึ้นอยู่หนาแน่นตามแนวฝั่ง ชาวบ้านเรียกว่าคลองบอระเพ็ด มีการสร้างประตูระบายน้ำเพื่อกั้นคลองสายนี้ ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืด

การก่อสร้างแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ. 2471 ใช้เวลาเพียงฤดูเดียวก็เกิดเป็นบึงน้ำขนาดใหญ่ได้ตามระดับกักเก็บ ชาวบ้านจึงเรียกบึงน้ำใหญ่นี้ว่า บึงบอระเพ็ด ตามชื่อคลองที่เชื่อมบึงกับแม่น้ำน่านนั่นเอง

พร้อมกันนี้ ได้มีการออกกฎหมายเพื่อกำหนดเขตบึงบอระเพ็ดเพื่อใช้เป็นแหล่งรักษาพืชและพันธุ์ปลาน้ำจืด เมื่อ พ.ศ. 2471 และพิจารณาแก้ไข เมื่อ พ.ศ. 2473 นับเป็นการให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหารมาตั้งแต่ครั้งนั้น และยังสะท้อนการทำงานที่เป็นระบบ เพราะมีการออกกฎระเบียบพร้อมกับการกำหนดพื้นที่ โดยประกาศเป็นเขตหวงห้ามเนื้อที่ถึง 250,000 ไร่ แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2480 เนื่องจากประชากรหนาแน่นขึ้น รัฐบาลได้เพิกถอนมิให้ทำการประมงเด็ดขาดจึงเหลือพื้นที่เพียง 38,000 ไร่ และเขตกำหนดชนิดเครื่องมือหาปลา 93,800 ไร่

นับเป็นการสร้างความยั่งยืนให้แก่บึงน้ำที่สำคัญที่สุดแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยาตลอดระยะเวลา 80 ปี

ธรรมชาติ และนิเวศวิทยา

บึงบอระเพ็ดแตกต่างจากเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่อื่นๆ เนื่องจากมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งสงวนพันธุ์ปลา ระดับกักเก็บน้ำจึงไม่สูงมาก ระดับน้ำในบึงมีความลึกเพียงไม่เกิน 3-5 เมตร ความลึกเฉลี่ยทั้งบึงเพียง 1.6 เมตรเท่านั้น (เปรียบเทียบกับเขื่อนต่างๆ มีความลึกเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 30-40 เมตร) ประกอบกับภูมิประเทศมีความลาดเอียงลงมาทีละน้อยจากริมตลิ่ง โดยเฉพาะบริเวณริมบึงด้านทิศตะวันออก ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานนกน้ำ อีกทั้งในหน้าแล้ง น้ำในบึงค่อนข้างใส แสงแดดส่องผ่านน้ำลงไปได้ลึก ทำให้เกิดพืชน้ำนานาชนิดขึ้นอยู่หนาแน่น บนผิวน้ำมีกอจอกแหนและพืชลอยน้ำอื่นๆ ขึ้นเบียดเสียดจนบรรดานกท่องน้ำเดินหากินได้อย่างอิสระ

เนื่องจากสภาพของบึงบอระเพ็ดก่อนถูกน้ำท่วมเป็นที่ลุ่มต่ำสลับกับที่โคก เมื่อมีการปิดกั้นฝาย พื้นที่เป็นดอนจึงโผล่พ้นน้ำขึ้นมาเกิดเป็นเกาะเล็กๆ บางแห่งเป็นที่สูงและลาดเอียงลงมาก็เกิดแหลม หรือคุ้งน้ำอ้อม ประกอบกับลักษณะของบึงน้ำกว้างใหญ่ที่มีความลาดเทไปทางตะวันตก ค่อนไปทางเหนือ ทำให้น้ำไหลล้นฝายที่สร้างกั้นไว้อย่างรวดเร็ว เมื่อน้ำล้นจนถึงระดับกักเก็บ น้ำในบึงจะค่อนข้างนิ่ง ทำให้เกิดการตกตะกอนของดินและธาตุอาหารที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของพืชน้ำและสัตว์น้ำวัยอ่อน

ส่วนบรรดาพืชน้ำที่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นนั้น เมื่อถึงฤดูน้ำหลากบางส่วนได้ตายทับถมกันในแนวดินตะกอนจึงเกิดเป็นเกาะขนาดเล็ก หรือแนวสันดินที่ไม่คงตัว เหมาะเป็นที่อาศัยหลบพักนอนและหากินของบรรดานกเป็ดน้ำ นกเป็ดผีเล็ก เช่น ที่เกาะตาเรืองหรือแนวกอพืชน้ำบริเวณอุทยานนกน้ำที่กินพื้นที่หลายสิบไร่ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวางไข่ของปลานานาชนิด โดยเฉพาะปลาเสือตอ ซึ่งเป็นปลาเฉพาะถิ่นที่สวยงามของพื้นที่นี้เท่านั้น

สี่ทิศรอบบึงบอระเพ็ด

ทิศเหนือ ขนานไปกับแนวถนนนครสวรรค์-ชุมแสง (ทางหลวงหมายเลข 225) และคลองบางปลากดในเขต ต.ทับกฤช อ.ชุมแสง บางส่วนตื้นเขิน ถูกบุกรุกจับจอง

ทิศตะวันออก จรดปากคลองบางปลากด และบ้านแหลมจันทร์ อ.ชุมแสง และบ้านคลองบอน บ้านกระทุ่มเจ้า บ้านปากง่ามเหนือ และเขาพนมเศษ อ.ท่าตะโก

ทิศใต้ ขนานไปกับแนวถนนนครสวรรค์-ท่าตะโก (ทางหลวงหมายเลข 3001) ในเขต อ.เมือง ต่อกับ อ.ท่าตะโก

ทิศตะวันตก จรดทางรถไฟจากสถานีนครสวรรค์ (หนองปลิงเดิม) ถึงสถานีคลองบางปลากด และเขต ต.แควใหญ่ ต.เกรียงไกร อ.เมือง และ ต.ทับกฤช อ.ชุมแสง

ด้วยปัจจัยที่เอื้อในด้านต่างๆ เช่น ขนาดที่กว้างใหญ่ ระดับน้ำที่ไม่สูงเกินไป ชายฝั่งมีความลาดเทลดหลั่น น้ำใสในฤดูแล้ง ทำให้บึงบอระเพ็ดเป็นแหล่งที่สามารถพบพันธุ์ไม้น้ำขึ้นหนาแน่น และมีจำนวนชนิดมากที่สุดของภาคกลางเท่าที่สามารถพบได้ในแหล่งเดียว

เมื่อเปรียบเทียบกับอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนต่างๆ ซึ่งมีน้ำลึก ชายฝั่งตัดตรง หรือถูกขุดลอกให้ลึกอยู่เสมอ ทำให้บรรดาพืชน้ำไม่สามารถงอกงามได้ อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่อื่นๆ จึงไม่มีพืชน้ำขึ้นอยู่จนเปรียบได้กับสวนรุกขชาติพันธุ์ไม้น้ำเช่นที่บึงบอระเพ็ด

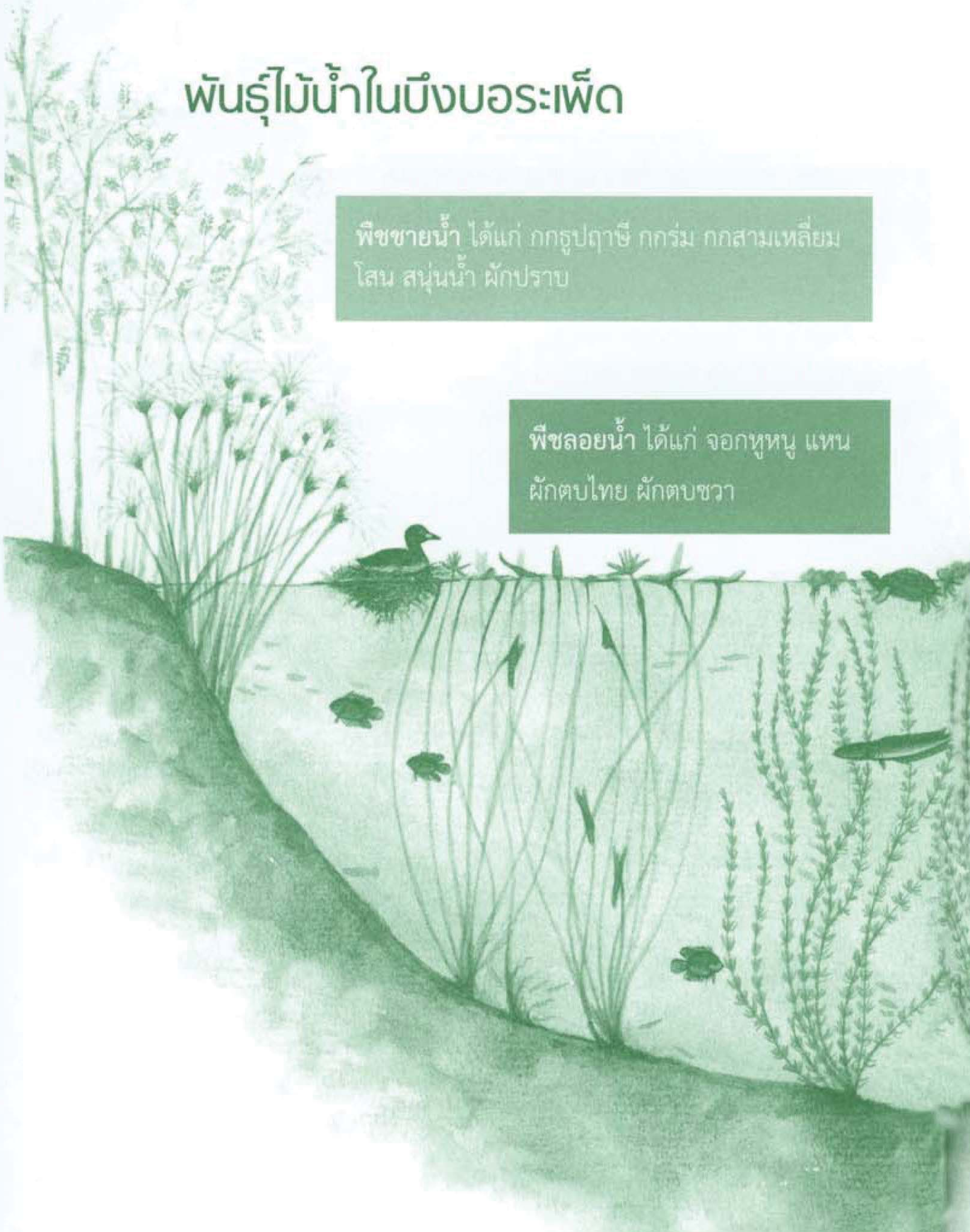
ในฤดูแล้ง เมื่อล่องเรือผ่านหมู่ไม้น้ำจะเห็นพืชหลายชนิดโบกใบอย่างช้าๆ ใต้น้ำ บางชนิดแย้มดอกขนาดเล็กที่สดใสแต้มพื้นผิวบึง บัวสายผลิดอกสีชมพูสดในอาณาบริเวณนับพันไร่ไกลสุดสายตา บัวหลวงที่อยู่ในแนวน้ำตื้นใกล้ฝั่งมากกว่า ชูก้านฝักและก้านดอกแข็งที่สากคายด้วยหนามเล็กๆ ขึ้นมารับแดด กอจอก ผักตบ กระจับที่เบียดเสียดจนเป็นเหมือนพื้นดินที่กระเพื่อมไหวไปบนระลอกน้ำ พบบรรดานกท่องน้ำที่มีนิ้วตีนยาวเรียวเพื่อกระจายน้ำหนักเดินหากินอย่างคล่องแคล่ว

พืชน้ำเหล่านี้ ไม่เพียงแต้มชีวิตชีวาให้แก่เวิ้งน้ำสีเขียวเท่านั้น แต่ยังช่วยสร้างชีวิตเพราะก่อให้เกิดถิ่นอาศัยที่เหมาะสมใต้น้ำ และยังทำให้เกิดการหมุนเวียนของออกซิเจนจากการสังเคราะห์แสง เกิดกิจกรรมแลกเปลี่ยนธาตุอาหารตลอดทั้งวัน หมู่ไม้น้ำที่ขึ้นเบียดเสียดทำให้กระแสน้ำไหลช้าลง ช่วยดักดินตะกอนธาตุอาหาร เป็นแหล่งหลบซ่อนตัว วางไข่และหาอาหารของปลาและสัตว์น้ำที่พบนับร้อยชนิด ระบบนิเวศที่สมดุลเช่นนี้เองทำให้บึงบอระเพ็ดเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของภาคกลางโดยไม่มีที่ใดเสมอเหมือน

ในอีกด้านหนึ่ง เชื่อกันว่าพืชน้ำที่ขึ้นหนาแน่นเป็นเหตุให้บึงน้ำตื้นเขินจากซากพืชที่ตายทับถมแต่ละฤดู อีกทั้งยังมีผลต่อคุณภาพน้ำ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีการขุดลอกปรับปรุงบึงบอระเพ็ดมาแล้ว 2-3 ครั้ง แต่การขุดลอกครั้งล่าสุดที่เกิดขึ้นเมื่อสิบปีที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศอย่างรุนแรง จนส่งผลให้ปลาหายากและเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงได้สูญหายไปจากบึง

แม้พืชน้ำอาจทำให้เกิดการตื้นเขิน แต่ก็เกิดขึ้นอย่างช้าๆ ใช้ระยะเวลานานนับร้อยปี อีกทั้งเป็นไปตามวัฏจักรของธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลง ไม่คงตัว การตื้นเขินของบึงจะเกิดขึ้นพร้อมกับการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ หากไม่ทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และไม่ได้คำนึงถึงสารัตถะที่แท้จริงก็อาจส่งผลร้ายต่อบึงบอระเพ็ด จากบึงน้ำที่มีชีวิต สถานที่ที่เป็นบ้านของสิ่งมีชีวิต จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นเพียงเวิ้งน้ำที่ไร้ชีวิตชีวา

พันธุ์ไม้น้ำในบึงบอระเพ็ด

พืชเหนือน้ำ ได้แก่ บัวสาย บัวหลวง
สันตะวาใบข้าว กระจับ ตับเต่านา
พืชใต้น้ำ ได้แก่ สาหร่ายพุงชะโด
สาหร่ายหางกระรอก สาหร่ายข้าวเหนียว

แหล่งชมนกน้ำ นกทุ่ง

ท้องทุ่งภาคกลางอันกว้างใหญ่ มีพื้นที่คิดเป็น 1 ใน 4 ของประเทศ ประกอบด้วย แม่น้ำ ลำคลอง ที่ลุ่มต่ำริมฝั่งน้ำ หนองบึงตามฤดูกาล ไปจนถึงพื้นที่เกษตรกรรม ไม่มีป่าเขาเลย ลักษณะพื้นที่เช่นนี้เป็นถิ่นอาศัยของนกไม่น้อยกว่า 300 ชนิด หรือกว่า 1 ใน 3 ของทั้งประเทศ

ในอดีตตามที่ดอนที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นเป็นแหล่งสร้างรังวางไข่ของนกน้ำขนาดใหญ่ ได้แก่ นกอ้ายงั่ว นกกาบบัว นกกระสานวล กระสาแดง ไปจนถึงนกตะกรุม นกตะกราม หรือแม้แต่ นกกระเรียน แต่การขยายตัวของเมืองที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดศตวรรษที่ผ่านมา ทำให้ แบบแผนการเกษตรเปลี่ยนไป นกน้ำขนาดใหญ่ที่หายากจึงถูกรบกวน จนสูญเสียถิ่นอาศัย และ สูญพันธุ์ไปจากพื้นที่ นอกจากนี้นกประจำถิ่นชนิดอื่นที่ปรับตัวไม่ได้ก็สูญหายไป รวมถึงนก อพยพที่เดินทางลงมาทุกๆ ฤดูหนาวก็หายไปด้วย

สภาพพื้นที่ของบึงบอระเพ็ด อาจกล่าวได้ว่าเป็นการจำลองเอาระบบนิเวศแบบที่ราบ ภาคกลางทั้งหมดมารวมไว้ในบริเวณเดียวกัน และเป็นพื้นที่ที่ถูกรบกวนน้อย ด้วยเหตุนี้จึงเป็น แหล่งที่สามารถพบเห็นนกน้ำนกทุ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของภาคกลางในอดีตได้อย่างง่ายดาย ที่นี่จึงเป็นจุดหมายปลายทางของนักดูนกทุกระดับ ทั้งระดับเริ่มต้น ไปจนถึงนักดูนกมืออาชีพ จากทั่วโลก

ในแหล่งน้ำท่วมขังหรือพื้นที่เกษตรกรรม สามารถพบเห็นนกในกลุ่มนกยางเดินหา กินปลา กบ เขียด แมลงบางชนิด เช่น นกกาบบัว นกช้อนหอย มีความสามารถใช้ปากที่แข็งแรง และโค้งน้อยๆ ซุกไซ้หาปลาที่ซุกตัวอยู่ใต้โคลน เช่น ปลาหลด ปลาหมอ ฯลฯ ขึ้นมากินได้

นกยางมีปากแหลมเหมือนจะงอย และคอยาวที่ยืดหดได้เหมือนติดสปริง มันจึงชอบ ยืนนิ่งๆ กลางแดด รอให้เหยื่อมาใกล้จึงพุ่งจะงอยปากลงจิกกินอย่างได้ผล นกปากห่างซึ่ง เป็นนกกระสาชนิดหนึ่ง พบว่า ขยายตัวมากขึ้นในช่วงสิบปีหลัง ธรรมชาติมอบปากยาวที่ จะงอยปากบนล่างโค้งเล็กน้อยเพื่อช่วยให้หนีบหอยโข่งซึ่งเป็นหอยฝาเดียวมีเปลือกโค้งได้ อย่างเหมาะเหม็ง และมีวิธีทำให้เปลือกแตกออกเพื่อจับกินเนื้อใน ระยะหลังที่มีการแพร่ ระบาดของหอยเชอรี่หรือหอยเป๋าฮื้อน้ำจืดที่พันธุ์มาจากอเมริกาใต้ในนาข้าวและแหล่งน้ำ

นกปากห่างจึงมีส่วนช่วยชาวนาจับหอยเชอรี่ที่เป็นศัตรูพืชกินเป็นอาหารปีละหลายล้านตัว นกปากห่างยังอพยพจากดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำคงคาและพรมบุตรในบังคลาเทศเข้ามาวางไข่ในบ้านเรา

ตามคันนาหรือที่ดอนที่โคก มีไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น เป็นที่สร้างรังวางไข่ของบรรดานกน้ำเป็นอาณานิคมใหญ่ ได้แก่ นกในกลุ่มนกยางขาว นกกาน้ำเล็ก นกกาน้ำปากยาว นกกระสาแดง นกปากห่าง เหตุผลที่นกจำนวนมากมาจากเกาะนอนและสร้างรังรวมกันก็เพราะว่าดงไม้ใหญ่เป็นสิ่งที่หายากในแถบท้องทุ่ง พวกมันจึงต้องใช้ร่วมกัน และการอยู่ร่วมกันมากๆ เป็นการป้องกันอันตรายจากสัตว์นักล่าอื่นๆ

มีปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงสิบปีที่ผ่านมา คือ มีการพบนกอ้ายงั่วซึ่งแทบสูญหายไปจากแหล่งน้ำของเมืองไทย และนกช้อนหอยดำเหลือบที่มีสถานะพบเห็นได้ยากมากต่อมานกทั้งสองชนิดได้สร้างรังวางไข่บนยอดไม้สูงที่ริมบึงบอระเพ็ด นับเป็นนิมิตหมายที่ดีในการกลับคืนมาของอดีต

ในพงหญ้า กอกก กออ้อ ชายน้ำ ก็เป็นถิ่นอาศัยของนกเล็กๆ ที่น่าสนใจ ที่นี่เป็นแหล่งสร้างรังของนกกระจาบซึ่งพบได้ 3 ชนิดในเขตบึงบอระเพ็ด คือ นกกระจาบธรรมดา นกกระจาบอกลาย และนกกระจาบทอง โดยเฉพาะนกกระจาบทองที่สีเหลืองอร่ามเหมือนทองในหน้าร้อน สร้างรังด้วยการถักทอหญ้าจนเป็นลูกบอลกลมๆ ที่ละเอียดซับซ้อน นกกระจาบนับเป็นนกที่มีวิวัฒนาการสร้างรังสูงสุดในหมู่นกทุกชนิด ที่น่าสนใจคือ นกกระจาบทองชอบทำรังในดงกกธูปฤาษีกลางบ่อเลี้ยงจระเข้ของสถานีประมงฯ เป็นอันแน่ใจได้ว่ารังและลูกๆ ของมันจะปลอดภัย

นอกจากนกกระจาบยังมีนกเล็กๆ ที่น่าสนใจอีกไม่น้อย อาทิ นกอีเสือหางยาวที่จะงอยปากแหลมงุ้ม ชอบจับกิ้งก่าหรือสัตว์เลื้อยคลานไปเกี่ยวไว้กับกิ่งไผ่หรือรั้วลวดหนามเพื่อฝากไว้กินยามอัตคัต

เมื่อลมหนาวพัดมาพร้อมกับบรรดานกอพยพ นกอีเสือสีน้ำตาลจะบินมาถึงก่อน พร้อมกับส่งเสียงร้องรัวๆ เป็นสัญลักษณ์ เรายังได้พบกับนกคอทับทิมที่คอสีแดงสดเหมือนทับทิมออกมารับแดดเช้า นักดูนกมืออาชีพสนใจนกในเหล่านกพงซึ่งเป็นนกขนาดเล็ก ชอบมุดไปตามพงรกเรื้อ ตามดูได้ยาก แต่ก็ท้าทายอย่างยิ่ง และบางชนิดเป็นนกขนาดปลายนิ้วที่สำคัญมากเพราะหายากระดับโลกเลยทีเดียว

ในท้องทุ่งกว้างยังมีเรื่องราวที่น่าสนใจ ที่หากใครย่องเข้าไปดูนกอาจต้องระวังให้ดี เพราะอาจเผลอเหยียบไข่นกที่พ่อแม่วางอำพรางไว้ เช่น นกแอ่นทุ่งใหญ่ที่อพยพเข้ามาทำรัง วางไข่ลายจุดสีน้ำตาลเข้ม กลมกลืนกับพื้นในฤดูฝนคราวละหลายสิบรัง หรือนกตีนเทียน นกกระแตแต้แว้ด นกน้ำขายาวก็ไข่ไว้บนพื้นเช่นกัน หากมีคนหรือวัวควายเดินเฉียดไปใกล้ พ่อแม่นกจะบินขึ้นวนเวียน ร้องเสียงดังและโฉบไล่ แต่ถ้าไม่ได้ผลพวกมันจะลงมาเกาะใกล้ๆ แกล้งทำเป็นบาดเจ็บเพื่อดึงดูดความสนใจให้คนอื่นหันเหความสนใจไปจากไข่และลูกๆ ของมัน ส่วนลูกนกเล็กๆ ก็ไม่เบา หากมีภัยมามันจะไปซุกนิ่งหลบ ทำทีเหมือนตายอยู่ตามกอหญ้า พอวางใจก็จะวิ่งปรู๊ดหายไปเลย

ริมบึงบอระเพ็ดยังเป็นแหล่งสร้างรังของนกกระแตผีเล็ก ชื่อน่ากลัวแต่เป็นนกหายาก ที่หากินตอนโพล้เพล้ ตารีๆ ดวงโตๆ ชาวบ้านส่องไปพบจึงเรียกว่ากระแตผี นกชนิดนี้แต่เดิม นักปักษีวิทยาไม่ทราบสถานภาพตลอดจนพฤติกรรมของมันเลย จนมาพบรังจึงแน่ใจได้ว่า เป็นนกประจำถิ่น และรู้ต่อมาว่าออกหากินตอนกลางคืน ชอบอยู่ตามทุ่งแห้งๆ

บางทีก็พบนกตบยุงที่มีสีลายๆ เหมือนฟางแห้งเกาะนิ่งอยู่กับพื้น นกตบยุงบินอ้าปากกว้าง กินยุงกลางอากาศ ชอบเกาะหาไออุ่นของถนนในตอนกลางคืน

ตามริมทุ่งต่อกับบึงน้ำมักพบนกอีโก้ง ตัวสีเขียวอมม่วง ขาสีแดง เดินหากิน เมื่อตกใจก็จะบินสั้นๆ ไปหลบในกอพืชน้ำ หรือหนีไกลไปในกอจอก ซึ่งพืชลอยน้ำขึ้นเบียดเสียดเสียจน นกท่องน้ำอีกหลายชนิดเดินหากินได้อย่างอิสระ ได้แก่ นกพริกตัวสีดำ คิ้วขาว ปีกสีบรอนซ์ ที่บางคนว่าชื่อพริกมาจากคิ้วที่เรียวโค้งเหมือนพริกหยวก แต่บ้างก็ว่า น่าจะมาจาก **"พลิก"** กอพืชน้ำหาแมลงกินมากกว่า นกอีแจว ที่ตัวเมียชอบแจวไปหาตัวผู้ นกอีลุ้ม นกอีล้ำตัวเล็กกว่าอีลุ้ม ตัวสีดำปากสีแดงสด นกเหล่านี้มีนิ้วที่ยาวเรียวมากๆ เป็นกลเม็ดสำคัญที่ช่วยกระจายน้ำหนัก ให้เดินบนกอพืชน้ำ และพื้นที่ที่ไม่คงตัวกลางบึงได้ แต่บางทีนกอีล้ำก็ชอบทำอะไรล้ำหน้า เพราะสามารถลอยอยู่ในน้ำได้เหมือนกับเป็ด ทั้งๆ ที่นิ้วตีนไม่มีพังผืดช่วยพุ้ยน้ำ นอกจากนี้ ยังมีนกขนาดย่อมลงมาที่เดินหากินบนกอพืชน้ำได้บ้าง แต่ต้องอยู่ใกล้ๆ ฝั่ง และหากินไปตาม ดินอ่อน ได้แก่ นกกวักอกสีขาว นกหนูแดงตัวเล็กๆ นกอัญชันอีกหลายชนิดที่นักดูนกนั่งซุ่ม รอคอยอย่างอดทนเพื่อขอให้ได้เห็นตัวสักครั้งในชีวิต

บางครั้งหากมองบนท้องฟ้าอาจพบเหยี่ยวทุ่งบินร่อน ในฤดูอพยพยังมีโอกาสพบเหยี่ยวออสเปรย์ซึ่งเป็นนักจับปลาที่ยอดเยี่ยม อุ้งเท้าและกรงเล็บมีลักษณะพิเศษเมื่อจับปลาได้จะไม่มีโอกาสหลุด จนกว่ามันจะนำเหยื่อไปหาที่เกาะเพื่อจิกกิน

เมื่อแล่นเรือผ่านเกาะตาเรือง เป็ดแดงนับหมื่นจะบินฮือขึ้นมา เป็ดแดงออกหากินกลางคืน กลางวันมันจึงหาที่สงบพักนอนเป็นฝูงใหญ่ และใครที่คิดว่าเป็ดทุกชนิดต้องว่ายน้ำหากิน ก็ต้องทำความเข้าใจใหม่ เพราะเป็ดแดงชอบกินข้าวหล่นๆ ในนา และหากินในพื้นที่ชื้นแฉะมากกว่าในน้ำ อีกทั้งมันยังสร้างรังตามโพรงบนต้นไม้ ไม่ได้วางไข่ในกอจอกแหนเหมือนที่หลายคนคิด

เป็ดนานาชนิด เป็นความพิเศษประการหนึ่งของบึงบอระเพ็ดที่ทำให้นักดูนกจากทุกสารทิศเดินทางมาที่นี่ในทุกฤดูหนาวเพื่อติดตามเฝ้าดูเป็ดหายากที่ทยอยกันเดินทางมา และพบเห็นได้บนพื้นน้ำเปิดโล่งห่างฝั่งด้านแหลมตาเส็ง

เป็ดเหล่านี้จะทยอยเดินทางมาตั้งแต่ต้นฤดู เป็ดแดงอพยพจะมาถึงก่อนในช่วงต้นพฤศจิกายน และมีจำนวนมากที่สุดหลายหมื่นตัว ราวต้นเดือนธันวาคมเป็ดลายจะพากันมาถึง ทยอยบินกันมาถึงเป็นฝูงใหญ่ จากนั้นเป็ดหางแหลม เป็ดปากพลั่วตัวใหญ่ ก็มาปรากฏให้เห็นในเวลาไล่เรี่ยกัน

เมื่อล่วงเข้าเดือนมกราคม น้ำในบึงลดระดับลงมาก แดดจัด พืชน้ำแข่งกันงอกงามในผืนน้ำตื้น จะมีโอกาสได้พบเห็นเป็ดหายากหลากชนิด ยิ่งล่วงไปถึงเดือนกุมภาพันธ์ นับเป็นเดือนที่ดีมากในการดูเป็ดหายาก จากรายงานยืนยันแน่ชัดในบึงบอระเพ็ด พบว่าเป็ดชนิดที่เป็นที่สนใจของนักดูนกต่างชาติมากที่สุดก็คือเป็ดเปีย ซึ่งอพยพลงมาจากตอนเหนือของจีน และมีประชากรในธรรมชาติน้อยมาก นอกจากนี้ ก็ยังมีเป็ดหายากอื่นๆ ได้แก่ เป็ดโปชาร์ดหลังขาว เป็ดเชลดัก เป็ดดำหัวดำ เป็ดปากสั้น เป็ดเทา เป็ดปีกเขียว เป็ดหงส์ เป็ดพม่า

เป็ดเหล่านี้มีพฤติกรรมน่าสนใจ บางชนิดว่ายน้ำหากินไปตามผิวน้ำ แต่บางชนิดดำลงไปหากินใต้น้ำ การลอยเรือนิ่งๆ เฝ้าดูพฤติกรรมผ่านเทเลสโคปจึงเป็นความน่าตื่นเต้นที่ได้พบเห็นเป็ดหายากและเพลิดเพลินไปพร้อมกัน

นอกจากนี้ ในบริเวณเดียวกันยังเป็นบ้านของนกน้ำตัวจิ๋วที่คล้ายเป็ด แต่ไม่ใช่เป็ด คือ นกเป็ดผีที่ดำน้ำได้นานและไกล ใช้ปากแหลมจิกพืชน้ำกินใต้น้ำ ในบางปีนกเป็ดผีใหญ่ซึ่งอพยพมาจากแถบถิ่นทางเหนือก็จะมาปรากฏให้เห็น นอกจากเป็ดผีเล็กก็ยังมีเป็ดตัวเล็กๆ สีขาว คาดแถบเล็กๆ สีดำที่คอ รูปร่างเหมือนห่านตัวจิ๋ว เรียกว่า เป็ดคับแค หากินอยู่ในบึงตลอดทั้งปีด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีนกตัวสีดำคล้ายนกอีล้ำ แต่ปากสีเหมือนงาช้าง ลอยน้ำหากินไปช้าๆ นกชนิดนี้คือ นกคู้ท ที่เป็นญาติกับนกในเหล่านกอัญชัน แต่ที่ตีนมีพังผืดเล็กๆ ช่วยให้ว่ายน้ำได้เก่งกว่าญาติๆ ของมัน

บึงบอระเพ็ดไม่เพียงเป็นบึงน้ำที่อุดมสมบูรณ์ หากยังมีทำเลที่เหมาะสม มีต้นไม้ใหญ่ชายน้ำมากพอที่นกขนาดใหญ่จะสร้างรังวางไข่ ทั้งยังตั้งอยู่ในแนวเส้นทางอพยพที่บินหนีความหนาวเย็นจากแผ่นดินตอนเหนือในจีนและมองโกเลีย จึงไม่น่าแปลกใจที่พื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้จะเปรียบดังที่พักพิงอันอบอุ่นของบรรดานกน้ำทุกชนิด และที่มาแห่งความอุดมสมบูรณ์นี้ล้วนมาจากปัจจัยสำคัญก็คือ ความอุดมสมบูรณ์ของพืชน้ำและระดับน้ำที่ไม่ลึกจนเกินไป

พันธุ์นก และพันธุ์ไม้น้ำ
(ที่พบได้ในบึงบอระเพ็ด)

ขนาด 40-43 ซม.

เป็ดแดง
Lesser Whistling-Duck

พบเป็นฝูงใหญ่ ส่งเสียงร้องคล้ายเสียงนกหวีด ในบึงบอระเพ็ดพบบินขึ้นจากบึงน้ำที่มีพง เป็นนกที่ออกหากินตอนกลางคืน หากินพืชน้ำ เมล็ดข้าวเปลือกในนาข้าว และสัตว์น้ำขนาดเล็กเป็นอาหาร กลางวันจะหลับพักในบึงน้ำ เป็นนกอีกชนิดหนึ่งที่วางไข่ในโพรงไม้ แต่ส่วนใหญ่พบวางไข่ตามกอหญ้าใกล้ๆ แหล่งน้ำ

เป็ดคับแค Cotton Pygmy-Goose

พบบ่อยในเขตน้ำตื้นของบึงบอระเพ็ดที่มีพืชน้ำขึ้นหนาแน่น เป็ดคับแคเหมือนห่านตัวจิ๋ว มีรูปร่างน่ารัก ตัวขนาดไก่แจ้ขนาดเล็ก มีสีขาวดูนุ่มนวลราวกับสำลี คาดสร้อยคอเล็กๆ สีดำ ปีกและหลังมีสีดำเหลือบเขียว มักพบเป็นคู่ ลอยหากินบนผิวน้ำ กินสาหร่ายพืชน้ำและสัตว์น้ำเล็กๆ เป็ดคับแคไม่ได้ทำรังในน้ำ แต่ทำรังตามโพรงไม้ชายน้ำ หรือรอยแตกของอาคารร้าง

ขนาด 32-33 ซม.

ขนาด 30 ซม.

นกกระเต็นหัวดำ

Black-capped Kingfisher

เป็นนกในวงศ์นกกินปลาที่อพยพเข้ามาในฤดูหนาว นกในวงศ์นี้มีจุดเด่นอยู่ที่จะงอยปากแข็งแรง แหลมตรง ยาว 1 ใน 3 ของลำตัว และสีสันสดใส ปากสีแดงสด หัวดำ หลังสีน้ำเงินสด ท้องสีขาว ส่งเสียงร้องรัวถี่ๆ แหบๆ ตอนบิน นกกระเต็นหัวดำชอบเกาะนิ่งตามกิ่งไม้ริมน้ำรอจังหวะโฉบลงไปจิกปลาในน้ำตื้นได้อย่างแม่นยำ เป็นนกนักล่าปลาที่ประสบความสำเร็จ จนได้รับฉายาว่า เจ้าแห่งนักจับปลา

ขนาด 17 ซม.

นกกระเต็นน้อยธรรมดา

Common Kingfisher

เป็นนกกินปลาที่อพยพเข้ามาในฤดูหนาวเช่นกัน มีขนาดย่อมกว่านกกระเต็นหัวดำเกือบครึ่งหนึ่ง แต่มีความสามารถในการล่าปลาไม่แพ้กัน ด้วยจะงอยปากแหลมตรง สีสันที่เป็นเอกลักษณ์ ลำตัวเป็นสีฟ้าวาววับ ท้องเป็นสีน้ำตาลไหม้ ตามตำนานน้ำท่วมโลกและเรือโนอาห์เล่าว่า นกกระเต็นเป็นสัญลักษณ์ของความโชคดี และความมีเสน่ห์ สีสันที่สวยงามนั้นเป็นเพราะนกกระเต็นเป็นนกตัวแรกที่บินออกจากเรือโนอาห์หลังน้ำท่วมโลก ขนสีฟ้าได้มาจากแสงสะท้อนจากท้องฟ้า ท้องสีน้ำตาลได้มาจากแสงอาทิตย์ยามอัสดง

ขนาด 39-42 ซม.

นกอีโก้ง
Purple Swamphen

นกสีม่วงเหลือบเขียว ร้องเสียงแหบๆ มีจะงอยสีแดงสดตัดกับลำตัว สั้น หนา แข็งแรง ชอบเดินหากินไปบนกอพืชน้ำ จอกแหน ที่ขึ้นหนาแน่นในบึงน้ำตื้นที่อุดมสมบูรณ์ หากอยู่นิ่งๆ นกจะเข้ามาใกล้ ลักษณะปากของนกอีโก้งแสดงให้เห็นว่า สามารถกินอาหารได้หลากหลาย ตั้งแต่แมลง สัตว์น้ำเปลือกแข็ง ไปจนถึงพืชน้ำ บางพื้นที่เป็นปัญหากับชาวนาเพราะชอบกัดกินต้นข้าว

นกอีแจว Pheasant-tailed Jacana

นกอีแจวต่างไปจากนกชนิดอื่น คือ ตัวเมียมีขนาดใหญ่กว่าตัวผู้ และในฤดูผสมพันธุ์จะมีสีสันสดใสกว่า รวมถึงขนหางยาวมากกว่าด้วย อีกทั้งพฤติกรรมที่นกตัวเมียจะผสมพันธุ์กับตัวผู้หลายตัว เมื่อวางไข่ก็จะ "แจว" ไป โดยทิ้งให้ตัวผู้เป็นฝ่ายดูแลไข่และตัวอ่อน และไปผสมพันธุ์กับตัวผู้อื่นอีก พฤติกรรมดังกล่าวเป็นความพยายามสร้างโอกาสในการขยายพันธุ์ของนกในบึงน้ำที่มีการแข่งขันกันสูง เพราะแม้จะพบนกอีแจวได้ตามที่ลุ่มต่ำทั่วไป แต่พื้นที่สร้างรังกลับพบเพียงพื้นที่ชุ่มน้ำในแถบที่ราบภาคกลางเท่านั้น

ขนาด 29-31.5 ซม.

ขนาด 33 ซม.

นกกวัก
White-breasted Waterhen

เป็นนกที่พบเห็นได้บ่อย มีลักษณะเด่นที่จดจำได้ง่าย คือ ขนสีขาวจากหน้าพาดผ่านอกลงมาถึงท้อง ตัดกับหลังและปีกสีเข้ม หางและใต้ท้องสีน้ำตาลแดง ปากแหลมแข็งแรงสีเหลืองอมเขียว ส่งเสียงร้อง กวัก - กวัก - กวัก - กวัก จนเป็นที่มาของชื่อ ชอบเดินหากินอยู่ตามพงหญ้า กอกก และกอพืชน้ำ กินสัตว์น้ำขนาดเล็ก แมลง ไส้เดือน เป็นนกที่บินไม่เก่ง เมื่อตกใจจะโผไปได้ระยะทางสั้นๆ แล้ววิ่งหลบหายไปในพงรก แต่บางครั้งก็เดินหากินเพลิน จนเราสามารถดูได้เป็นเวลานาน

นกตีนเทียน Black-winged Stilt

พบเห็นได้ง่ายตามที่ลุ่มต่ำ ที่ลุ่มน้ำขัง มักอยู่รวมกันเป็นฝูงตั้งแต่ 5-10 ตัว ขนาดขาที่ยาวเก้งก้าง สีแดง ทำให้จดจำได้ง่าย นกตีนเทียนเป็นนกเดินท่องน้ำที่มีสัดส่วนขาเทียบกับขนาดลำตัวยาวที่สุดในโลก จะงอยปากยาวตรง สีดำ ปลายงุ้มเล็กน้อย คีบจับสัตว์น้ำและแมลงเล็กๆ ในเขตน้ำท่วมขังกินเป็นอาหาร โดยท่องน้ำได้ลึกกว่านกหลายชนิดจึงเพิ่มโอกาสในการหาอาหาร นกตีนเทียนสร้างรังบนพื้น ปูพรางด้วยเศษหญ้า และจัดเป็นนกนักแสดง เพราะเมื่อมีผู้บุกรุกเข้ามาใกล้รัง พ่อแม่นกจะบินวนเวียน และลงเกาะให้เห็น ทำทีเหมือนนกปีกหักบาดเจ็บ และล่อไปอีกทางหนึ่งเพื่อดึงความสนใจของผู้รุกรานให้พ้นรัง

ขนาด 38 ซม.

ขนาด 55-61 ซม.

เหยี่ยวออสเปรย์ Osprey

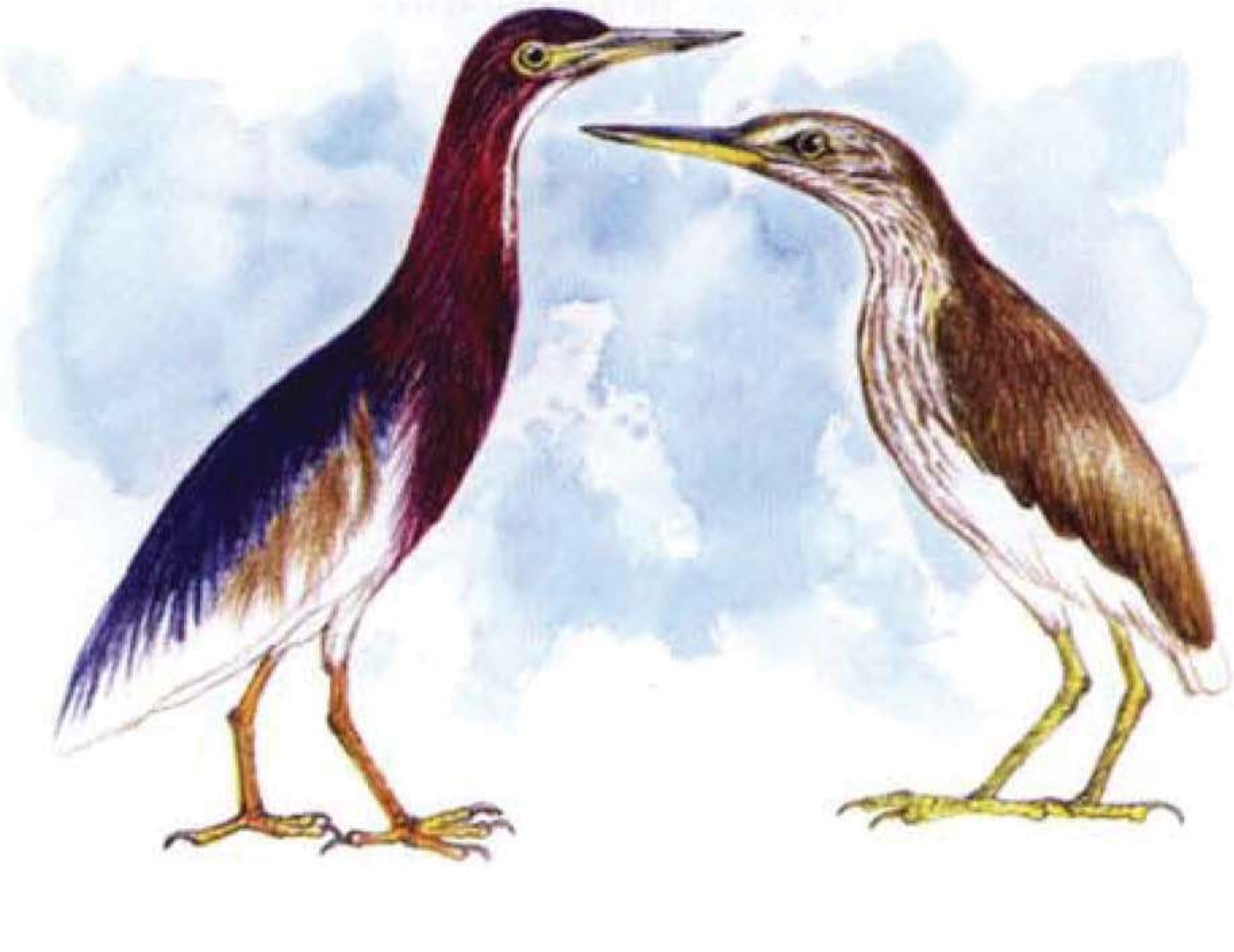
เป็นเหยี่ยวหายากที่อพยพเข้ามาในฤดูหนาว สามารถพบเห็นได้อย่างสม่ำเสมอที่บึงบอระเพ็ด มักโบกปีกช้า บินร่อนเพื่อมองหาปลาจากกลางอากาศ ดูด้านข้างใบหน้าเหมือนโจรสลัด มีแถบสีน้ำตาลคาดผ่านดวงตา และมีหงอนเล็กๆ ที่ท้ายทอย เหยี่ยวออสเปรย์กินปลาเป็นอาหารหลักจึงพัฒนากรงเล็บที่มีลักษณะพิเศษ คือ กรงเล็บหลังที่แหลมคมและปรับทิศทางได้ ตลอดจนเกล็ดสากๆ ใต้อุ้งตีนเพื่อเพิ่มความฝืด เมื่อโฉบจับปลาในน้ำได้ไม่ลื่นหลุดจากนั้นจึงนำไปจิกกินตามกิ่งไม้ใกล้น้ำ เคยมีรายงานในอังกฤษว่ามีผู้พบซากเหยี่ยวออสเปรย์จมน้ำติดกับปลาตัวใหญ่มากที่มันจับได้ เนื่องจากอุ้งเท้าพิเศษที่จับปลาจนแน่น ปล่อยไม่ได้ แต่ปลาใหญ่เกินกำลังจึงดึงมันจมลงไปในน้ำด้วย

นกยางกรอกพันธุ์จีน Chinese Pond-Heron

เป็นนกยางที่พบได้บ่อยๆ ชื่อยางกรอกมาจากลักษณะที่เล็กกว่านกยางชนิดอื่น คอสั้น ในฤดูหนาวขนที่หลังและปีกจะเป็นสีน้ำตาล หัวถึงอกจะเป็นลายประขาวน้ำตาล ในฤดูผสมพันธุ์ตั้งแต่เดือนเมษายนจนถึงสิ้นสุดหน้าฝนจะมีสีเข้มขึ้น หลังเป็นสีออกน้ำเงินดำ หัวสีแดงคล้ำ ท้องขาว เป็นนกยางที่พบได้ตามท้องทุ่ง ที่โล่งใกล้น้ำทุกแห่ง แม้แต่หนองน้ำใกล้เมือง ชอบยืนนิ่งๆ รอจังหวะจิกปลา สัตว์น้ำขนาดเล็กและแมลงกินเป็นอาหาร

ขนาด 46 ซม.

ขนาด 90-100 ซม.

นกกระสานวล Grey Heron

คนไทยเรียกว่านกกระสา แต่ความจริงเป็นนกในวงศ์นกยางขนาดใหญ่ สังเกตเวลาบินจะหดคอ ร้องเสียงแหบๆ ขณะบินขนสีเทาสลับขาวและมีปอยสีดำที่ท้ายทอย นับเป็นนกที่สง่างามแห่งท้องทุ่งชนิดหนึ่ง นกกระสานวลที่พบทั้งหมดเป็นนกอพยพมาจากจีน อินเดีย เดิมเคยสร้างรังในแถบที่ราบภาคกลาง แต่สูญเสียพื้นที่อาศัยเพราะการขยายตัวของเมือง

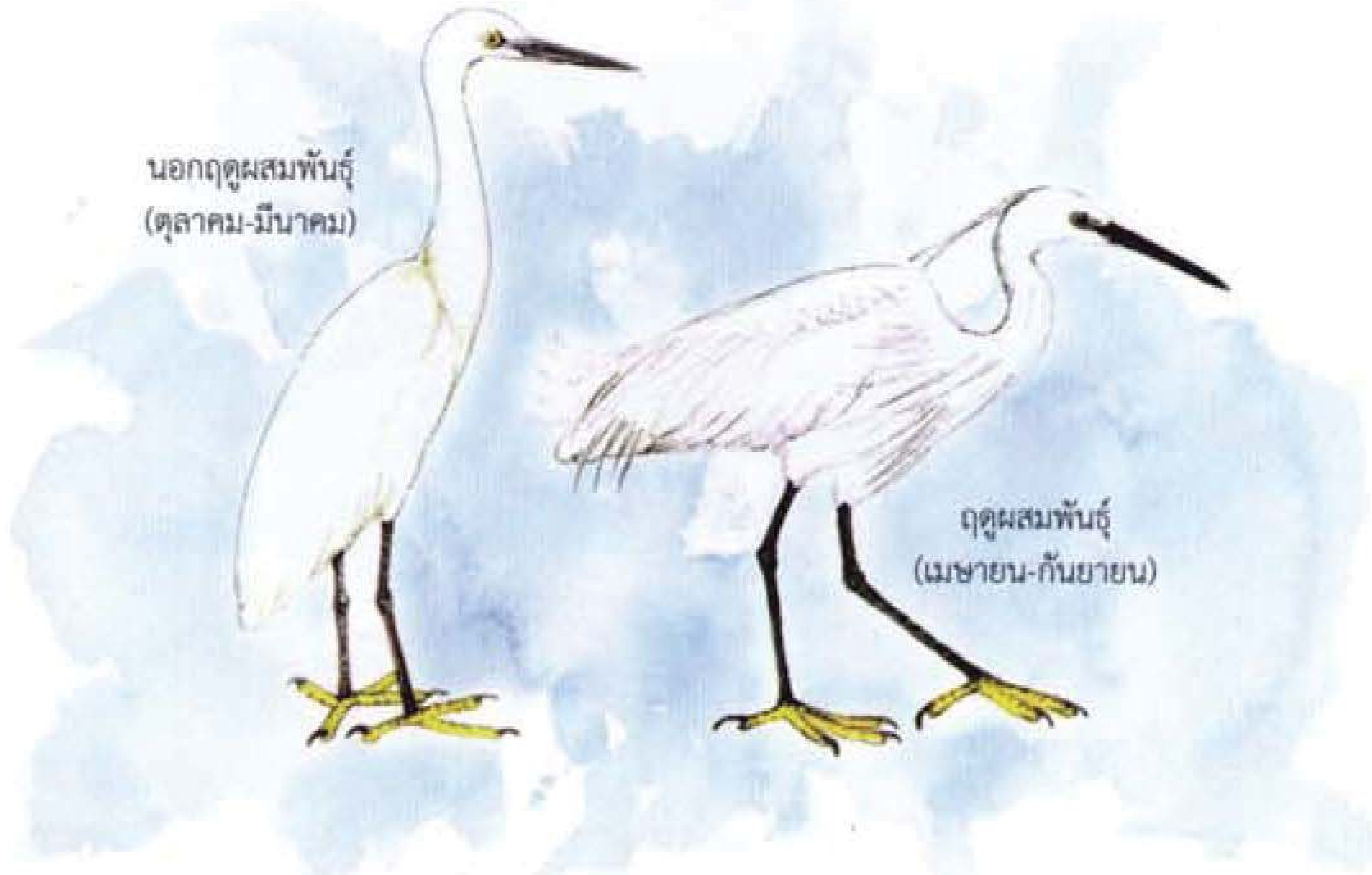
นกยางควาย Cattle Egret

นกยางในกลุ่มนกยางขาว มีขนาดย่อมกว่าชนิดอื่น ลำตัวป้อม คอสั้น ขาค่อนข้างสั้น พบอาศัยเกาะพักนอนและสร้างรังเป็นกลุ่มใหญ่ในที่ราบลุ่มภาคกลาง ชอบเดินตามหลังชาวนาเวลาไถนา เดินตามฝูงวัวควายหรืออยู่ใกล้ๆ ปลักควาย คอยจิกกบเขียด แมลงเล็กๆ ที่กระโดดออกมา ชาวบ้านจึงเรียกว่า “นกยางควาย” ในฤดูผสมพันธุ์ ส่วนหัวและหลังจะเปลี่ยนเป็นสีส้ม

ขนาด 48-53 ซม.

ขนาด 55-65 ซม.

นกยางเปีย Little Egret

นกยางขาวที่พบได้บ่อยในที่ราบลุ่มน้ำจืดและน้ำเค็ม อาศัยรวมกันเป็นฝูงใหญ่หลายสิบตัว ต่างไปจากนกยางขาวชนิดอื่นๆ ที่มักพบตัวเดียวหรือกลุ่มเล็กๆ หากินกบเขียด ปลาเล็กๆ ในแอ่งน้ำขัง ชื่อยางเปียมาจากพู่ขนสีขาวเป็นปอยที่ท้ายทอยเหมือนเปียของชาวจีนจะปรากฏในฤดูผสมพันธุ์ ตอนปลายเดือนเมษายนถึงต้นกันยายน นกยางสีขาวเป็นการปรับตัวอย่างแยบยล ให้ยืนหากินกลางแดดจัดในที่โล่งได้นานและปลอดภัยจากสัตว์ผู้ล่า

นกกาน้ำเล็ก Little Cormorant

ว่ายน้ำดำน้ำได้อย่างคล่องแคล่ว มีจะงอยปากที่แข็งแรง ทรงพลัง ตรงปลายงุ้ม ช่วยให้จับปลาในน้ำได้โดยไม่หลุด สามารถกลืนกินปลาลงไปได้ทั้งตัว ชอบกางปีกกว้างผึ่งแดด และใช้ขนที่ดำเป็นเงา เพราะมีต่อมน้ำมันที่ช่วยขับความชื้น นกกาน้ำเล็กเกาะรวมเป็นฝูงใหญ่บนต้นไม้สูงใกล้กับบึงน้ำ ที่บึงบอระเพ็ดพบเห็นได้ทั่วไป แต่แหล่งสร้างรังวางไข่ที่สำคัญอยู่ที่บริเวณเกาะวัด

ขนาด 51-54.5 ซม.

ขนาด 85-97 ซม.

นกอ้ายงั่ว Oriental

เป็นญาติที่ใกล้ชิดกับนกกาน้ำ แต่มีพฤติกรรมการล่าปลาที่ต่างกัน นกอ้ายงั่วใช้ปากแหลมยาวตรงคล้ายหอก พุ่งด้วยแรงส่งจากคอที่ยาวเหมือนงูไปแทงตัวปลา และมีวิธีถอนปลาออกพร้อมกับกลืนกินลงไปทั้งตัว นกอ้ายงั่วเป็นนกประจำถิ่นที่สูญหายไปแล้วจากที่ราบภาคกลาง เพิ่งพบสร้างรังวางไข่บนต้นสนุ่นน้ำที่เกาะวัด ตั้งแต่ปี 2549 โดยในปี 2553 สำรวจพบรังนกจำนวน 62 รัง

นกช้อนหอยดำเหลือบ Glossy Ibis

จุดเด่นอยู่ที่จะงอยปากยาวโค้ง ขนสีเข้มเหลือบเขียวน้ำตาล เป็นนกหายากมาก เคยมีรายงานการพบในประเทศไทยไม่กี่ครั้งในฤดูหนาว ปี 2549 พบนกจับคู่และทำรังวางไข่ในบึงบอระเพ็ด ซึ่งถือว่าเป็นรายงานแรกที่พบนกช้อนหอยดำเหลือบทำรังวางไข่ในประเทศไทย นกช้อนหอยดำเหลือบใช้ปากโค้งในการจับปลาและสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในแอ่งน้ำตื้นกิน นับเป็นนกสำคัญชนิดหนึ่งของบึงบอระเพ็ดในปัจจุบัน

ขนาด 55-65 ซม.

ขนาด 102 ซม.

นกกาบบัว Painted Stork

นกในวงศ์นกกระสาขนาดใหญ่ที่สง่างามและมีสีสันสดใส โดยเฉพาะสีชมพูที่ขนคลุมหาง หนังที่ใบหน้าตัดกับจะงอยปากค่อนข้างยาว ปลายโค้งลงเล็กน้อยต่างจากนกในวงศ์นกกระสาชนิดอื่น นกกาบบัวมีรายงานการสร้างรังที่ทะเลน้อย ส่วนที่บึงบอระเพ็ดมีรายงานการพบเห็นในฤดูหนาวที่นกอพยพเข้ามาหากิน โดยพบบ่อยในทุ่งนาที่มีน้ำขังตื้นๆ จะใช้จะงอยปากยาวโค้งควานหาปลาที่ซ่อนอยู่ในปลักโคลนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นกปากห่าง Asian Openbill

นกในวงศ์นกกระสาที่มีขนาดย่อมกว่านกกระสาชนิดอื่น พบเห็นได้ค่อนข้างมากในแถบที่ราบภาคกลาง หากินอยู่ในท้องทุ่งน้ำจืด จุดเด่นอยู่ที่จะงอยปากที่พัฒนาให้ปลายโค้งเว้าจนเกิดเป็นช่อง ช่วยให้คาบหอยโข่งได้ไม่ลื่นหลุด และนำไปจิกกินเนื้อในเป็นอาหาร นกปากห่างที่พบทั้งหมดบินอพยพมาจากที่ราบลุ่มดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแถบบังคลาเทศ มาสร้างรังวางไข่ในประเทศไทยในราวเดือนพฤศจิกายนจนถึงเมษายน และมีการแพร่กระจายเพิ่มมากขึ้นในระยะหลัง มีรายงานว่ามีนกบางส่วนอาศัยอยู่ตลอดทั้งปี

ขนาด 81 ซม.

นกกระจาบทอง
Asian Golden-Weaver

ขนาด 15 ซม.

ขนาดลำตัวและสีสันใกล้เคียงกับนกกระจอก ในฤดูผสมพันธุ์ช่วงฤดูฝนตัวผู้จะเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอร่าม จากหัวจรดอกและท้อง ปากหนาสั้น สีดำเป็นรูปกรวย เป็นลักษณะสำคัญของนกในกลุ่มที่กินเมล็ดพืช ข้าว เมล็ดหญ้า อาศัยอยู่ตามท้องทุ่ง กออ้อ กอกก ใกล้น้ำ มักพบรวมอยู่เป็นฝูงใหญ่ สร้างรังด้วยการถักทอหญ้าเป็นลูกบอลกลมๆ มีทางเข้าด้านข้าง อยู่ตามกอกกธูปฤาษีหรือพงหญ้าสูง

นกยางโทนน้อย Intermediate Egret

พบได้บ่อยในฤดูหนาว บินช้าๆ หดคอ ขยับปีกเป็นจังหวะสม่ำเสมอ ลักษณะการบินคอหดเป็นลักษณะร่วมของนกในกลุ่มนกยางทุกชนิด หากเป็นนกกระสาคอจะเหยียดออก นกยางโทนน้อยเป็นนกยางที่ชาวนาพบอยู่ตามชายทุ่งในยามที่ข้าวใกล้เก็บเกี่ยว ซึ่งในอดีตจะตรงกับฤดูหนาวของไทย (เดือนตุลาคมถึงกันยายน) จะตรงกับช่วงเวลานกกลุ่มใหญ่อพยพมารวมกับกลุ่มนกประจำถิ่น เมื่อเข้าฤดูร้อนนกที่เป็นนกประจำถิ่นจะโยกย้ายไปหากินตามบึงน้ำขนาดใหญ่และจับคู่ผสมพันธุ์ โดยบึงบอระเพ็ดเป็นที่ทำรังวางไข่ของนกยางโทนน้อยเพียงไม่กี่แห่งของไทย

ขนาด 65-72 ซม.

ขนาด 85-102 ซม

นกยางโทนใหญ่ Great Egret

มีขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มนกยางขาว ปากสีเหลือง คอยาวเรียวจนเหมือนงู ใช้ดีดพุ่งไปจิกปลา กบ และสัตว์เลื้อยคลานกินอย่างมีประสิทธิภาพ ในฤดูผสมพันธุ์ขนที่อกและหลังจะยาวฟู เรียกว่าขนเจ้าชู้ ปากเปลี่ยนเป็นสีดำ แผ่นหนังที่หน้าเปลี่ยนเป็นสีฟ้าเป็ด หรือฟ้าแกมเขียว มักเดินหากินในที่ลุ่มน้ำ ริมฝั่งน้ำเพียงตัวเดียวจึงได้ชื่อว่า ยางโทน แต่บางครั้งพบหากินรวมกันเป็นฝูง

เหยี่ยวทุ่งพันธุ์เอเชียตะวันออก Eastern Marsh-Harrier

เป็นเหยี่ยวขนาดกลางที่อพยพเข้ามาในฤดูหนาว ลักษณะเด่นอยู่ที่ปีกค่อนข้างกว้างและแผ่ออกค่อนข้างยาว ชอบบินร่อนช้าๆ เหนือท้องทุ่งกว้างรอจังหวะโฉบจับหนู งู สัตว์เลื้อยคลานและแมลงกิน ใบหน้าแบน สังเกตใต้ท้องเวลาบินร่อน ตัวผู้จะเห็นท้องสีขาวมอๆ และลายประที่ปีก ส่วนตัวเมียท้องเป็นสีน้ำตาลแดง บางครั้งในหน้าแล้งมีการเผาทุ่ง จะเห็นบินร่อนรอจังหวะจับแมลงหรือสัตว์เล็กๆ ที่หนีความร้อนออกมา ลักษณะการบินร่อนช้าๆ และโผขึ้นจากพื้นได้ง่าย กองทัพอังกฤษจึงนำชื่อ Harrier ไปเป็นชื่อเครื่องบินรบที่ยกตัวขึ้นสู่อากาศโดยแทบไม่ต้องใช้รันเวย์

ขนาด 48-56 ซม.

กระจับ Water chestnut

สันตะวาใบข้าว, เทปเล็ก
Tapegrass, Eelgrass

ผักตบไทย Monochoria

จอก
Water lettuce

ผักบุ้ง Swamp morning glory,
Water morning glory

จอกหูหนู
Floating moss

ผักปราบ
Dayflower, Wandering jew

สันตะวาใบพาย
Ottelia alismodies (L.) Pers.

ดีปลีน้ำ
Pond weed

ผักแว่น
Water clover, Cliver fern

สาหร่ายข้าวเหนียว
Leafy bladderwort

ตับเต่านา Frog bit

แพงพวยน้ำ
Creeping water primrose

เอื้องเพ็ดม้า
Knotweed

4910
00013

เส้นทางเดินเรือ**ท่องธรรมชาติ**

วิธีที่ดีที่สุดในการเที่ยวชมความงดงามและทำความเข้าใจธรรมชาติในบึงบอระเพ็ดก็คือการล่องเรือ ซึ่งสามารถเลือกใช้บริการเรือได้จากสองท่า คือ ท่าเรือ อบจ.และท่าเรือประมง ซึ่งอยู่ฝั่งด้านเหนือ บนเส้นทางสู่ อ.ชุมแสง และท่าเรืออุทยานนกน้ำ (เขตห้ามล่าสัตว์ป่าบึงบอระเพ็ด) ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ บนเส้นทางหนองปลิง-ท่าตะโก

ท่าเรือฝั่ง อบจ. และประมง มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวทั่วไป ได้แก่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว โรงแรมที่พัก ร้านอาหาร อาคารแสดงพันธุ์สัตว์น้ำบึงบอระเพ็ด เฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา ศูนย์จำหน่ายของที่ระลึก บ่อจระเข้

ส่วนท่าเรือด้านอุทยานนกน้ำอยู่ในเขตอนุรักษ์จึงมีรูปแบบที่เหมาะสำหรับผู้สนใจศึกษาธรรมชาติ ดูนกอย่างจริงจัง สิ่งอำนวยความสะดวกจึงมีน้อยกว่า เน้นการให้บริการเท่าที่จำเป็น แต่ก็มีความสงบและร่มรื่น

เส้นทางดูนก และชมธรรมชาติจากท่าเรือ อบจ. / ท่าเรือประมง

ลักษณะเรือ - เรือท้องแบนมีหลังคา มีขนาดบรรทุก ตั้งแต่ 10 คน และ 15 - 20 คน
ระยะทาง - 12 กม.
ระยะเวลา - ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที
ช่วงเวลาที่เหมาะสม - ช่วงเช้า ก่อนเวลา 10.00 น. หรือเย็นตั้งแต่ 15.00 น. จะเห็นกิจกรรมของสิ่งมีชีวิตในบึง และถ่ายภาพได้สวยกว่าในช่วงสายมากๆ

เดือนที่เหมาะสำหรับเที่ยวชม - เที่ยวชมได้ทั้งปี สภาพธรรมชาติจะเปลี่ยนไปตามฤดูกาล แต่ช่วงเวลาที่บึงบอระเพ็ดมีชีวิตชีวาที่สุด คือ ในฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนธันวาคมไปจนถึงต้นเดือนมีนาคม เพราะระดับน้ำไม่สูงมาก น้ำใส อากาศเย็นสบาย พบเห็นนกน้ำได้ง่าย

ล่องเรือจากท่าเรือ อบจ./ท่าเรือประมง

ตำแหน่งของท่าเรือจะอยู่ด้านทิศเหนือ ค่อนไปทางทิศตะวันตกของบึงบอระเพ็ด เรือจะแล่นช้าๆ ไปทางทิศตะวันออก ผ่านหมู่เรือนรับรองและพื้นที่ให้บริการของ อบจ. ถัดจากนั้นจะเป็นศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดนครสวรรค์ หรือเดิมคือสถานีประมงจังหวัดนครสวรรค์ (บึงบอระเพ็ด) ซึ่งจัดตั้งขึ้นภายหลังการสร้างฝายกั้นลำน้ำจนเกิดเป็นบึงบอระเพ็ดได้ไม่นาน นับเป็นสถานีประมงน้ำจืดแห่งแรกของประเทศไทย และเป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ที่อยู่คู่กับบึงน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ สถานีประมงแห่งนี้ตั้งอยู่ใกล้กับต้นคลองบอระเพ็ดที่ระบายน้ำไปสู่แม่น้ำน่าน มีการสร้างประตูกั้นน้ำเพื่อรักษาระดับน้ำ และชื่อคลองสายนี้เองที่เป็นที่มาของบึงบอระเพ็ด

ล่องเรือไปไม่ไกลจากฝั่ง จะเห็นแพพักขนาดใหญ่ที่ยังหลงเหลือเค้าความโอ่โถงและงดงาม แพนี้เคยใช้เป็นพลับพลาที่ประทับของในหลวงรัชกาลที่ 7 เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินเยือนบึงบอระเพ็ดเมื่อโครงการสร้างฝายกั้นพื้นที่เพื่อกักน้ำเสร็จสิ้นแล้ว โดยเป็นแพขนาดกว้างราว 15 เมตร ด้านหน้าเปิดโล่ง หลังคาแบบปั้นหยา แม้เวลาจะผ่านนานกว่า 80 ปี แต่ยังคงถูกเก็บรักษาไว้อย่างดี

เรือแล่นเลียบชายฝั่งด้านทิศเหนือต่อไป เยื้องกับพื้นที่ของศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดนครสวรรค์ บริเวณนอกฝั่งจะเห็นพงกกและแนวพืชน้ำที่ขึ้นหนาแน่นอยู่กลางน้ำ บริเวณนี้เรียกว่า เกาะตาเยี่ยม ลักษณะเป็นเกาะเตี้ยๆ ที่เดิมเป็นที่ดอนใกล้ฝั่ง มีต้นอ้อ กก และพืชตระกูลหญ้าอายุสั้นขึ้นหนาแน่น พืชเหล่านี้จะงอกงามเมื่อน้ำลดระดับลงในหน้าแล้ง และตายในหน้าน้ำเมื่อระดับน้ำสูงขึ้น จึงเกิดการทับถมจนเกิดเป็นเกาะที่ไม่สูงมากนักและไม่คงตัว และเนื่องจากที่เกาะตาเยี่ยม แนวเกาะมีกอกก อ้อ แขม ขึ้นหนาแน่นจึงเป็นที่หลบพักนอนในตอนกลางวันของเป็ดแดงนับหมื่นตัว หากเรือแล่นเข้าไปใกล้จะแตกตื่น ส่งเสียงร้อง และบินขึ้นจนเห็นเป็นจุดๆ เต็มท้องฟ้า นอกจากนี้ยังเป็นที่หากินของนกกระสานวลที่อพยพเข้ามาในฤดูหนาวด้วยเช่นกัน

การตั้งชื่อเกาะต่างๆ ในบึงบอระเพ็ดจะเรียกตามชื่อบุคคลที่เข้าไปใช้ประโยชน์ หรือมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่นั้นๆ และเป็นที่รู้จักของชาวบ้าน เกาะตาเยี่ยมก็เช่นกัน แต่เดิมมีกระท่อมเล็กๆ ที่คนหาปลาชื่อตาเยี่ยมสร้างไว้เป็นที่พักระหว่างลงตาข่าย และอาศัยอยู่นานจนคนหาปลาด้วยกันคุ้นเคย ตาเยี่ยมเสียชีวิตไปเมื่อหลายปีก่อนในกระท่อมหลังนี้เอง ปัจจุบันไม่มีใครมาสร้างที่พักชั่วคราวบนเกาะนี้อีกแล้ว เพราะแนวเกาะได้เปลี่ยนแปลงไปและพ้นน้ำขึ้นมาไม่มากนัก

ถัดจากนั้นเรือจะแล่นต่อไปยังเกาะวัด ซึ่งห่างออกไปประมาณ 15 นาที สังเกตเห็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ของต้นสนุ่นน้ำ ต้นคาง ต้นจามจุรี และต้นยูคาลิปตัสที่มีการนำมาปลูกเพิ่มในภายหลัง บนยอดไม้สูงจะมีนกน้ำสร้างรังโดยใช้หญ้าแห้งและกิ่งไม้เล็กๆ มาสอดสานอย่างหนาแน่น เกาะวัดเดิมเป็นที่ดอน ใกล้ชุมชนเกรียงไกร เป็นที่ตั้งของวัดบึงบอระเพ็ดหรือวัดท่าเหล็ก ภายหลังเมื่อมีการกั้นฝายและมีการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา จึงต้องย้ายวัดออกไปตั้งใหม่อยู่บนฝั่งริมแม่น้ำน่าน สามารถมองเห็นได้จากเกาะวัด โดยมองไปทางด้านทิศเหนือ และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดเกรียงไกรเหนือ ตั้งอยู่ที่หมู่ 10 ต.เกรียงไกร อ.เมือง จ.นครสวรรค์ เมื่อ พ.ศ. 2470 มีพระครูนิวาตธรรมโกศล หรือ หลวงปู่กลิ้ง สนฺติภูโต เป็นเจ้าอาวาส

สำหรับวัดท่าเหล็กนั้น สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจน แต่รัชกาลที่ 5 เคยเสด็จประพาสวัดแห่งนี้ เมื่อ พ.ศ. 2450

เกาะวัดเป็นเกาะหนึ่งในไม่กี่เกาะในบึงบอระเพ็ดที่มีไม้ยืนต้นขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากใกล้ๆ ชายน้ำ จึงเป็นที่สร้างรังของนกน้ำขนาดใหญ่ ได้แก่ นกยางโทนน้อย นกกาน้ำเล็ก นกกาน้ำปากยาว นกอ้ายงั่ว และนกกระสาแดง ซึ่งเป็นนกน้ำขนาดใหญ่ที่ทำรังบนกอกกที่ขึ้นหนาแน่นแทนการทำรังบนต้นไม้ ซึ่งอาจเป็นวิธีการปรับตัวของนกในกรณีที่มีต้นไม้จำกัด เกาะวัดยังเป็นพื้นที่สำคัญที่มีการพบเห็นนกขนาดเล็กอีกหลายชนิด โดยเฉพาะนกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกว่า นกตาพอง ซึ่งต่อมานายกิตติ ทองลงยา นักสัตววิทยาและคณะได้มาทำการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2511 และได้รับการยืนยันว่าเป็นนกชนิดใหม่ของโลก โดยมีข้อมูลเบื้องต้นระบุว่า ดักได้จากบริเวณเกาะวัด รวมไปถึงการจับนกได้ครั้งหลัง เมื่อปี พ.ศ. 2521 ก็ดักได้บริเวณเกาะวัดเช่นกัน ก่อนที่นกจะสูญหายไปอย่างสิ้นเชิง

สำหรับนกอ้ายงั่วซึ่งมาสร้างรังวางไข่ที่เกาะวัดนั้น เป็นนกน้ำที่มีคอยาวเหมือนงู มีสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ไปจากแหล่งน้ำในภาคกลาง โดยในปี 2553 สำรวจพบรังนกถึง 62 รัง นอกจากนี้บริเวณเกาะวัดยังพบเห็นเหยี่ยวออสเปรย์ ซึ่งเป็นเหยี่ยวกินปลาที่พบเห็นได้ไม่บ่อยนัก อพยพเข้ามาในฤดูหนาวเป็นประจำอีกด้วย

ใกล้กับเกาะวัด มีเกาะขนาดเล็กมีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น เรียกว่า **เกาะ ดร.สมิธ** เป็นที่อาศัยสร้างรังของนกน้ำเช่นเดียวกับเกาะวัด เกาะ ดร.สมิธ นี้ ตั้งชื่อตามชื่อของ ดร.ฮิวจ์ เอ็ม สมิธ ชาวอเมริกันผู้เชี่ยวชาญด้านการประมง ซึ่งเป็นที่ปรึกษากรมประมงและเป็นผู้เสนอให้มีการเก็บกักน้ำและสงวนบึงน้ำแห่งนี้ให้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา

เล่ากันว่าบริเวณนี้เป็นตำแหน่งที่ ดร.สมิธ มาสำรวจและหาทำเลในการสร้างฝายกั้นน้ำ เมื่อกั้นน้ำจนเกิดเป็นบึงน้ำกว้างแล้ว ยังนั่งเรือมาสำรวจและทำการขุดลอกบริเวณโคกที่กลายเป็น เกาะ ดร.สมิธ นี้เป็นจุดแรกอีกด้วย

เรือจะแล่นผ่านเวิ้งน้ำกว้างของบึงไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณนี้จะเห็นแต่เวิ้งน้ำกว้างมีเรือหางยาวของชาวบ้านที่มาลงตาข่ายหาปลาอยู่ลิบๆ หากมองไปรอบทิศจะเห็นภูเขาโดดๆ ลูกเล็กทางตะวันออก เรียกว่า **"เขาพนมเศษ"** อยู่ในเขต ต.พนมเศษ อ.ท่าตะโก นับเป็นแนวขอบของบึงด้านตะวันออก และหากมองไปทางด้านทิศใต้จะพบแนวเขาขนาดใหญ่กว่า คือ เขากะลา ซึ่งเชื่อมต่อกับเขาสนามชัย ในเขต อ.พยุหะคีรี ทั้งเขาพนมเศษและเขากะลานี้ช่วยให้ชาวประมงสามารถกำหนดตำแหน่งและทิศทางของตนเองเมื่อลอยเรืออยู่กลางเวิ้งน้ำกว้างได้

เรือมุ่งหน้าต่อไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มองไปลิบๆ จะเห็นชายฝั่งที่มีต้นตาล 3 ต้น เป็นที่หมาย บริเวณนี้เรียกว่าแหลมตาลเพราะเป็นแนวขอบของพื้นที่ชุ่มน้ำหนองกรวด ใช้เวลาล่องเรือประมาณ 20 นาทีก็จะเข้าสู่แนวน้ำตื้นที่เป็นขอบบึงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในเขตบ้านหนองกรวดจะพบบัวสายขึ้นหนาแน่นเป็นดง แข่งกันออกดอกสีชมพูสด ถัดเข้าไปใกล้ฝั่งจะเป็นดงบัวหลวงชูก้านดอกใบขึ้นมาเหนือน้ำ ส่วนในบึงน้ำใสก็จะพบเห็นบรรดาพืชน้ำ ได้แก่ สันตะวาใบข้าว สันตะวาใบพาย ดีปลีน้ำ ตับเต่านา กระจับ แพงพวยน้ำ สาหร่ายนานาชนิดเขียวชอุ่มโบกพลิ้วช้าๆ ดูอ่อนช้อยน่ามหัศจรรย์ นอกจากทะเลบัวสายแล้ว บริเวณนี้ยังเป็นจุดที่พบเห็นนกอีแจวที่กล่าวกันว่าเป็นนกสวยงามเป็นราชินีของนกน้ำได้ง่าย แหลมตาลจึงนับเป็นไฮไลต์ของเส้นทางล่องเรือชมธรรมชาติในบึงบอระเพ็ดจากฝั่ง อบจ. อย่างแท้จริง

จากนั้นเรือจะวกกลับแล่นเลียบชายฝั่งด้านเหนือของบึงบอระเพ็ด ผ่านคุ้งน้ำบ้านท่าดินแดง ใกล้กับวัดเกรียงไกรเหนือ และถัดมาเป็นสถานีรถไฟบึงบอระเพ็ด ซึ่งคนส่วนใหญ่ไม่เคยรู้มาก่อนว่ามีสถานีรถไฟบึงบอระเพ็ด เนื่องจากเป็นชุมชนใหญ่มีประชาชนหนาแน่น ในครั้งที่มีการกั้นฝายจนเกิดบึงน้ำขึ้น

เรือแล่นเลียบชายฝั่งด้านเหนือต่อไป ด้านขวามือจะเป็นเวิ้งน้ำกว้างของบ้านท่าดินแดง ต่อมาเป็นคุ้งน้ำใหญ่ที่ทอดออกมาเป็นแนวเดียวไปจนถึงเกาะวัดและเกาะ ดร.สมิธ เรียกว่าเกาะคุ้งตำข้าว แม้จะเป็นคุ้งหรือแหลมที่ยื่นออกมาแต่ก็เป็นเกาะเพราะด้านหลังมีคลองบางปลากดไหลอ้อมผ่าน ทำให้บริเวณนี้ถูกเรียกว่าเกาะคุ้งตำข้าว ในอดีตบริเวณเกาะคุ้งตำข้าวเป็นที่โคก โล่ง แวดล้อมด้วยผืนนาที่กระจายอยู่โดยรอบ ในเขตบ้านท่าดินแดง เกรียงไกร แหลมหว้า หนองกรวด ซึ่งเป็นที่ราบลุ่ม เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาจะเกี่ยวข้าวมารวมกันไว้ที่นี่เพื่อตากแดดให้แห้งและนวดข้าวตำข้าว จนเป็นที่มาของชื่อเกาะคุ้งตำข้าว ซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบึงบอระเพ็ดซึ่งแวดล้อมด้วยธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าวอย่างแท้จริง

ถัดจากเกาะคุ้งตำข้าวเรือจะแล่นผ่านปากคลองบึงบอระเพ็ด คลองที่เป็นที่มาของชื่อบึง และกลับสู่ท่าเรืออบจ./ท่าเรือประมง

เส้นทางดูนก และชมธรรมชาติจากท่าเรืออุทยานนกน้ำ

ลักษณะเรือ - เรือท้องแบนมีหลังคา มีขนาดบรรทุกได้ 10 คน

ระยะเวลา - ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที

ช่วงเวลาที่เหมาะสม - ช่วงเช้า ตั้งแต่เวลา 07.00 น. ถึงก่อนเวลา 10.00 น. หรือเย็นตั้งแต่ 15.00 น. จะเห็นกิจกรรมของสิ่งมีชีวิตในบึงและถ่ายภาพได้สวยกว่าในช่วงสายมากๆ สำหรับนักดูนก สามารถนัดเรือให้ออกแต่เช้าตรู่ คือตั้งแต่ 05.30 น.

เดือนที่เหมาะสำหรับเที่ยวชม - เที่ยวชมได้ทั้งปี สภาพธรรมชาติจะเปลี่ยนไปตามฤดูกาล แต่ช่วงเวลาที่บึงบอระเพ็ดมีชีวิตชีวาที่สุด คือ ในฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนธันวาคมไปจนถึงต้นเดือนมีนาคม เพราะระดับน้ำไม่สูงมาก น้ำใส อากาศเย็นสบาย พบเห็นนกน้ำได้ง่าย

เรือออกจากท่าเรืออุทยานนกน้ำ แล่นช้าๆ ไปตามร่องน้ำ ซึ่งเป็นแนวคลองที่เคยมีอยู่เดิมก่อนการปิดกั้นฝายจนเกิดเป็นบึงน้ำถาวร เรือจะแล่นผ่านหอดูนก ที่สร้างขึ้นสำหรับชมภาพมุมกว้างจากที่สูงของบึงน้ำขนาดใหญ่ เหมาะสำหรับขึ้นไปชมในช่วงเช้า และบ่าย

เส้นทางเรือในช่วงต้นนี้มีความน่าสนใจอย่างยิ่งของธรรมชาติที่เป็นรอยต่อระหว่างผืนดินกับผืนน้ำ เนื่องจากเป็นที่ลุ่มต่ำน้ำท่วมถึงบางฤดู ทำให้พื้นที่ไม่คงตัว ในบริเวณที่ดอนเป็นสันดินแคบๆ มีต้นกก แขม เลา ขึ้นเป็นดงรกสลับกับไม้ยืนต้นอย่าง จิกน้ำขึ้นอยู่เป็นระยะ ในเขตชายน้ำเกิดเป็นระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ อันเป็นแหล่งรวมความหลากหลายของพันธุ์ไม้น้ำชนิดต่างๆ นับแต่ชายฝั่งน้ำตื้น มีโสน กกสามเหลี่ยมใหญ่ กกรั่ม ตาลปัตรฤาษี ถัดลงไปในน้ำตื้นมีบัวหลวง พืชลอยน้ำนานาชนิด ในเขตน้ำค่อนข้างลึกพบบัวสายขึ้นเป็นดงอยู่ด้านนอกสุด

เรือมุ่งหน้าไปทางตะวันออก สามารถชื่นชมพันธุ์ไม้น้ำและเหล่านกน้ำได้อย่างเพลิดเพลิน จากนั้นเรือจะผ่านแหลมนา ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของบึงบอระเพ็ด แหลมนามีลักษณะพิเศษ คือเป็นที่ดอนริมบึงน้ำตื้น ตามแนวพื้นน้ำใกล้ชายฝั่งมีกกสามเหลี่ยมใหญ่ขึ้นหนาแน่น น้ำเย็น มีความร่มรื่นจึงมีปลาชนิดต่างๆ อาศัยอยู่หนาแน่น บริเวณนี้จึงเป็นจุดวางลอบดักปลาของชาวประมงพื้นบ้าน ลอบเป็นอุปกรณ์ดักปลา ทำด้วยไม้ไผ่เป็นซี่ๆ ปลายด้านหนึ่งสอบเข้ามีประตูดักล่อให้ปลาว่ายเข้าไปและติด ออกมาไม่ได้ บนฝั่งแหลมนามีต้นจิกน้ำขึ้นอยู่หนาแน่นเรือนยอดที่แทบจะเบียดชิดกัน เหมาะสำหรับนกน้ำขนาดใหญ่ใช้สร้างรังวางไข่ และพบนกปากห่างมาใช้สร้างรังรวมกับนกน้ำขนาดใหญ่อื่นๆ ได้แก่ นกยางโทนใหญ่ นกกาน้ำเล็ก นกกาน้ำปากยาว

จากแหลมนา เรือแล่นขึ้นเหนือตัดผ่านบึงด้านทิศตะวันออก ซึ่งเป็นช่วงที่ค่อนข้างแคบ ฝั่งด้านทิศเหนือมองเห็นเกาะเตี้ยๆ ที่มีไม้ล้มลุกจำพวกหญ้า อ้อ แขม ขึ้นอยู่หนาแน่น จุดนี้คือเกาะตาเรือง ได้ชื่อมาจาก **"ตาเรือง"** ซึ่งเป็นคนหาปลาจากบ้านหนองไกร มาอาศัยทำเลบนที่โคกของเกาะตาเรืองสร้างกระท่อมขึ้นเพื่อขึ้นปลาเมื่อหลายสิบปีก่อน

แต่ละปีในฤดูอพยพจะเป็นจุดที่สามารถพบเห็นนกอพยพขนาดเล็กในวงศ์นกพงหลายชนิด ได้แก่ นกพงใหญ่พันธุ์ญี่ปุ่น นกพงปากหนา นกพงคิ้วดำ และนกพงตั๊กแตนอกลาย ซึ่งนกในเหล่านกพงและนกพงตั๊กแตนเป็นนกขนาดเล็กที่ไม่อยู่นิ่ง ชอบซ่อนตัวในพงหญ้า จึงท้าทายบรรดานักดูนกให้ต้องใช้ทั้งทักษะและความอดทนในการติดตามดูและจำแนกชนิด นกในเหล่านกพงแม้จะมีขนาดเล็ก แต่ก็มีความสำคัญต่อระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ เพราะนกเหล่านี้อาศัยอยู่ได้เฉพาะในที่ราบที่มีการใช้ประโยชน์ด้านเกษตรกรรมที่ไม่รบกวนธรรมชาติมากเกินไป หากพื้นที่ถูกรบกวน นกก็จะหายไปจากพื้นที่ และที่ผ่านมาบริเวณเกาะตาเรืองเคยเป็นที่ศึกษาวิจัยนกพงด้วยการติดห่วงขาและติดตามเส้นทางการอพยพของนกด้วย

นอกจากนกพง เหนือเกาะตาเรืองยังสามารถพบเห็นเหยี่ยวทุ่งและเหยี่ยวด่างดำขาวในฤดูหนาว บินร่อนเหนือพงหญ้าหาเหยื่อกินเป็นอาหาร ได้แก่ หนูนาสัตว์เลื้อยคลานขนาดเล็ก

ถัดจากเกาะตาเรือง เรือจะมุ่งหน้าไปทางตะวันตก เลียบชายขอบบึงด้านทิศเหนือ ใช้เวลาประมาณ 10 นาทีก็จะถึงแหลมตาเส็ง แต่เดิมแหลมตาเส็งมีภูมิประเทศเป็นที่โคก จึงเป็นเหมือนแหลมที่ยื่นลงไปในบึง โดยพื้นน้ำด้านหน้าแหลมเป็นเวิ้งน้ำนิ่งและตื้น ในหน้าแล้งน้ำค่อนข้างใส จึงมีพืชน้ำขึ้นอยู่หนาแน่น และที่โดดเด่น คือ ดงบัวสายที่สวยงามและบานจัดพร้อมกันตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคมไปจนถึงต้นเดือนมีนาคม

ต่อมา กรมประมงได้ทำการขุดลอกบึงบอระเพ็ดครั้งสำคัญ ในช่วงปี 2536 มีการลอกทางน้ำ ทำให้เกิดแนวคลองไหลตัดอ้อมแหลมตาเส็งจนมีลักษณะเป็นเกาะ โดยเรือจะแล่นผ่านทางน้ำที่ขุดลอกใหม่ โดยพื้นที่บนแหลมตาเส็งได้มีการปลูกไม้ยืนต้นในพื้นที่เพิ่มเติมเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการสร้างรังให้แก่นกน้ำ

แหลมตาเส็งเป็นจุดดูนกที่สำคัญอีกจุดหนึ่งของบึงบอระเพ็ด ไม่เพียงสามารถพบเห็นนกน้ำขนาดใหญ่ ได้แก่ นกกระสาแดง นกกระสาเทา นกยางชนิดต่างๆ นกกาน้ำเล็ก แต่ยังสามารถขึ้นฝั่งเพื่อเฝ้าดูนกทุ่งในช่วงเช้าตรู่ได้ นกที่พบเห็นบ่อยๆ และสวยงามดึงดูดนักดูนก ได้แก่ นกคอทับทิม นกพงใหญ่พันธุ์ญี่ปุ่น นกพงตั๊กแตนท้ายทอยสีดำ เป็นต้น

จากแหลมตาเส็ง เรือจะแล่นช้าๆ ไปทางตะวันตก ประมาณ 15 นาทีจะถึงบริเวณใจกลางบึง ซึ่งระดับน้ำค่อนข้างตื้น ใสและนิ่งสงบ ลองก้มลงมองไปในน้ำจะพบพืชน้ำหลากหลายชนิด ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น โดยเฉพาะพืชใต้น้ำ ได้แก่ สาหร่ายหางกระรอก สาหร่ายพุงชะโด สาหร่ายข้าวเหนียว พืชเหนือน้ำยังมีจอกหูหนู ผักตบไทย ผักแว่น กระจับ แพงพวยน้ำ ฯลฯ อีกทั้งปราศจากการรบกวนจากกิจกรรมของมนุษย์ทำให้เป็นที่หากินของนกเป็ดน้ำมากกว่า 10 ชนิด และในจำนวนนี้เป็นเป็ดหายากซึ่งมาพักรวมกันในช่วงฤดูอพยพตั้งแต่กลางเดือนธันวาคมไปจนถึงต้นเดือนเมษายน

นกเป็ดน้ำเหล่านี้ค่อนข้างเปรียวและระแวงคน ฉะนั้นการเฝ้าดูจึงต้องอยู่ในระยะห่างพอสมควรที่จะไม่ทำให้นกแตกตื่นและบินหนีไป และต้องใช้กล้องเทเลสโคปหรือกล้องส่องทางไกล กำลังขยาย 8 ถึง 10 เท่า ซึ่งเป็นอุปกรณ์ของนักดูนก

จากจุดดูนกเป็ดน้ำ เรือจะแล่นไปตามเวิ้งน้ำกว้างของบึงผ่านใจกลางบึง เป็นตำแหน่งกึ่งกลางของบึงบอระเพ็ด และเป็นจุดที่กว้างที่สุดของบึงบอระเพ็ด โดยมีความกว้างบริเวณขอบบึงจากด้านทิศเหนือถึงทิศใต้ประมาณ 6 กม. จุดกึ่งกลางบึงบอระเพ็ดยังแตกต่างจากทะเลสาบน้ำจืดอื่นๆ คือมีน้ำไม่ลึก ระดับน้ำไม่เกิน 2 เมตร ทำให้แสงแดดส่องลงไปถึงได้ในช่วงหน้าแล้งที่น้ำใส ทำให้บรรดาพืชน้ำจึงเติบโตได้อย่างรวดเร็วและหนาแน่น สามารถพบเห็นสาหร่ายชนิดต่างๆ ขึ้นกระจายอยู่ใต้พื้นน้ำ เช่น สาหร่ายหางกระรอก สาหร่ายข้าวเหนียว สาหร่ายพุงชะโด นอกจากนี้ยังมีพืชเหนือน้ำ ได้แก่ กระจับ ดีปลีน้ำ จอกหูหนู ฯลฯ

ต่อจากกึ่งกลางบึงเป็นทะเลบัว บริเวณไกลฝั่งออกไปจะพบบัวสายขึ้นกระจายเป็นพื้นที่นับร้อยไร่ ผลิดอกสีชมพูบานจนเต็มพื้นที่ และหมุนเวียนอยู่เช่นนี้ไปตลอด ส่วนในพื้นน้ำใกล้ฝั่งจะเป็นดงบัวหลวงที่ชูดอกสีขาวนวลและฝักขึ้นมาเหนือน้ำ บัวหลวงและบัวสายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้านจากการเก็บสายบัว ฝักบัว และเกสรบัวเพื่อจำหน่าย

หลังจากนั้นเส้นทางล่องเรือจะมุ่งหน้าลงใต้จนมาบรรจบกับแนวร่องน้ำเดิมเพื่อแล่นกลับสู่ท่าเรืออุทยานนกน้ำอย่างปลอดภัย

ตำนานแห่ง**บึงบอระเพ็ด**

บึงบอระเพ็ดเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และมากไปด้วยเรื่องราวของสิ่งมีชีวิตต่างๆ อันสะท้อนความหลากหลายทางชีวภาพนับแต่อดีตที่ยังไม่ได้กั้นฝายจนเกิดเป็นบึงน้ำ บริเวณนี้เป็นป่าลุ่มต่ำที่มีบึงน้ำกระจายอยู่ทั่วไป ตามขอบบึงในที่ดอนเป็นป่าเบญจพรรณที่ร่มครึ้ม สลับกับดงหญ้ารกเรื้อ เป็นแหล่งอาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด และที่ร่ำลือมาถึงปัจจุบันก็คือ มหิงสา หรือควายป่า ที่อยู่เป็นฝูงใหญ่ ละมั่งที่เดินหากินหญ้าระบัดริมบึงน้ำก็พบได้จำนวนมาก เสือปลา ก็พบเห็นได้ทั่วไป

แต่ปัจจุบันสัตว์บกขนาดใหญ่เหล่านี้เหลือเพียงตำนานเพราะสภาพพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป แต่กระนั้นบึงบอระเพ็ดก็ยังเป็นที่ร่ำลือถึงสิ่งมีชีวิตที่หายาก และมีคุณค่าในระดับโลกมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรซึ่งเป็นนกชนิดใหม่ของโลก จากการพบเมื่อเกือบห้าสิบปีก่อน จระเข้น้ำจืดสายพันธุ์ไทยที่ใกล้สูญพันธุ์ไปแล้วจากแหล่งธรรมชาติ ปลาเสือตอ ปลาสวยงาม รสอร่อย ราคาแพงจนเป็นที่เลื่องลือ

นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร

ชื่อสามัญ White-eyed River Martin / Pseudochelidon siritarae

เป็นนกเฉพาะถิ่นที่พบได้เฉพาะที่บึงบอระเพ็ดเท่านั้น และเป็นการค้นพบนกชนิดใหม่ของโลก เมื่อ พ.ศ. 2511

นกเจ้าฟ้าหญิงสิริธร เป็นนกในวงศ์นกนางแอ่น มีขนาด 15 ซม. สีดำเหลือบเขียว ปากแบนกว้างสีเหลือง มีวงสีขาวรอบดวงตาดูเหมือนมีตาพอง นกโตเต็มวัยมีขนหางเป็นเส้นยาวออกมา 1 คู่

การค้นพบนกชนิดใหม่นี้เกิดขึ้นจากการที่นายกิตติ ทองลงยา นักสัตววิทยาและคณะได้ออกสำรวจภาคสนามในโครงการศึกษาการอพยพย้ายถิ่นทางพยาธิวิทยา (Migratory Animal Pathological Survey หรือ MAPS) ที่บึงบอระเพ็ด โดยรับซื้อนกจากชาวบ้านมาเจาะเลือด เก็บตัวอย่างปรสิต และใส่ห่วงขา ก่อนปล่อยกลับคืนธรรมชาติ

ในเช้าวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2511 หลังจากคัดแยกนกแล้ว นายกิตติ สังเกตเห็นนกตัวหนึ่ง แตกต่างจากนกนางแอ่นอื่นๆ มีหนังรอบวงตาสีขาว เกาะนิ่งที่มุมกรง ไม่สามารถจำแนกชนิดได้ และต่อมาได้อีกหนึ่งตัว จึงได้ทำการสตัฟฟ์เอาไว้แล้วปรึกษากับ นพ.บุญส่ง เลขะกุล นักสัตววิทยาผู้มีชื่อเสียง รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญคนอื่นๆ แต่ก็ไม่สามารถระบุชนิดได้ ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ได้ตัวอย่างนกจากบึงบอระเพ็ดเพิ่มอีก 8 ตัว จึงส่งไปตรวจสอบที่สถาบันสมิธโซเนียน และพบว่ามีความคล้ายคลึงกับนกนางแอ่นคองโกในอัฟริกา แต่รายละเอียดอื่นๆ ต่างออกไปจึงจัดเป็นนกที่ถูกค้นพบใหม่ของโลก จัดเป็นนกโบราณที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบัน และอยู่รอดในถิ่นอาศัยเฉพาะเท่านั้น ในครั้งนั้นได้เสนอขอใช้พระนามพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงสิรินธร (พระยศในขณะนั้น) เป็นชื่อนก เนื่องจากพระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องธรรมชาติวิทยามาตั้งแต่ทรงพระเยาว์

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลนิเวศวิทยาของนกชนิดใหม่นี้มีน้อยมาก ไม่ทราบพฤติกรรมการสร้างรังวางไข่ ส่วนพฤติกรรมอื่นๆ สันนิษฐานว่า ชอบรวมฝูงกับนกนางแอ่นชนิดอื่น และเกาะตามกออ้อต่ำๆ หรือกิ่งต้นสนุ่นชายน้ำ

หลังการค้นพบนกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรในครั้งแรกแล้ว มีรายงานการพบนกที่เชื่อว่าเป็นนกเจ้าฟ้าฯ ที่บึงบอระเพ็ดอีก 4 ครั้ง เมื่อ พ.ศ. 2520, 2521, 2523 และ 2524 โดยในปี 2521 เป็นการพบและบันทึกว่าได้ตัวอย่างจากเกาะวัด แต่หลังจากนั้นแม้จะมีความพยายามค้นหานกชนิดนี้อย่างจริงจังก็ไม่เคยพบร่องรอยอีกเลย จึงนับว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่วงการสัตววิทยาต้องการเห็นตัวในธรรมชาติมากที่สุดชนิดหนึ่ง และเป็นนกลึกลับที่สุด จนเชื่อกันว่าอาจจะสูญพันธุ์ไปแล้วจากบึงบอระเพ็ด และจากโลก

หลายฝ่ายเชื่อว่าสาเหตุการหายไปของนกเป็นเพราะสูญเสียถิ่นอาศัย เพราะการขุดลอกบึงบอระเพ็ดหลายครั้ง ทั้งยังมีการควบคุมระดับน้ำในบึงเพื่อการพัฒนา นอกจากนี้ดงอ้อริมลำน้ำน่านที่ต่อเนื่องกับบึงบอระเพ็ดที่เคยพบเห็นนกก็ถูกเปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนนกชนิดนี้มีประชากรในธรรมชาติน้อย และได้ถูกจับไปพร้อมกับนกนางแอ่นชนิดอื่นจนแทบไม่หลงเหลือในธรรมชาติ

การสูญหายไปของนกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธรเป็นเรื่องลึกลับ บางทีการคลี่คลายความลับนี้อาจนำไปสู่ความเข้าใจความอุดมสมบูรณ์แห่งบึงน้ำที่ยั่งยืนแท้จริงด้วยก็เป็นได้

ปลาเสือตอ

Siamese tigerfish / *Datnioides microlepis*

ปลาน้ำจืดที่สวยงามมากชนิดหนึ่ง แม้จะแพร่กระจายตามแม่น้ำสายสำคัญหลายสาย ทั้งในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนแม่น้ำโขง แต่ก็ไม่ชุกชุมและขึ้นชื่อเท่ากับที่พบในบึงบอระเพ็ดซึ่งเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน่าน

ปลาเสือตอเป็นปลาลำตัวแบน มีครีบหลังขนาดใหญ่ ลำตัวมีสีเหลืองอมเขียวจางๆ มีแถบสีดำพาดขวางลำตัวจำนวน 6 แถบ ขนาดโตเต็มที่ถึง 40 ซม. แต่ที่พบโดยทั่วไปขนาดไม่เกิน 20 ซม. นอกจากสวยงามแล้วยังมีรสชาติดี ครั้งหนึ่งเคยเป็นที่ต้องการของตลาดจนมีราคากิโลกรัมละนับพันบาท

ปลาเสือตอ ได้ชื่อมาจากอุปนิสัยการวางไข่และหากินใกล้ๆ กับตอไม้ใต้น้ำ จึงมักถูกจับได้ตามตอไม้ โดยทั่วไปจะแอบนิ่งๆ ตามตอไม้เพื่อดักกินลูกกุ้งลูกปลาและแมลงน้ำต่างๆ ครั้นเมื่อถึงปลายฤดูแล้ง ราวปลายเดือนมีนาคม-ต้นเดือนพฤษภาคม จะว่ายน้ำเข้าไปวางไข่ในบึงน้ำที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำ โดยวางไข่ติดไว้กับตอไม้ใต้น้ำเช่นเดิม เมื่อลูกปลาฟักออกมาจะอาศัยอยู่ตามกอบัวและหมู่ไม้น้ำ ในระดับน้ำลึกไม่เกิน 1-4 เมตร ซึ่งลักษณะของบึงบอระเพ็ดตรงกับนิเวศวิทยาของปลาเสือตออย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้จึงเป็นแหล่งขยายพันธุ์ที่สำคัญ และพบได้อย่างชุกชุม

เมื่อพิจารณาจากระบบแม่น้ำที่มีปลาเสือตอชุกชุม จะสังเกตได้ว่าล้วนเป็นแม่น้ำที่เชื่อมต่อกับทะเลโดยไม่มีการสร้างเขื่อนคอนกรีตกั้นลำน้ำ และมีบึงหรือหนองน้ำธรรมชาติริมลำน้ำสายใหญ่ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน่าน หรือแม้แต่แม่น้ำโขง และทะเลสาบเขมรที่พบปลาชนิดนี้

ปัจจุบันนี้ปลาเสือตอแทบสูญหายไปจากบึงบอระเพ็ดและแม่น้ำเจ้าพระยาโดยสิ้นเชิงแล้ว เพราะการล่าจับขนานใหญ่เพื่อนำไปเลี้ยงเป็นปลาสวยงาม ปลาเสือตอลายใหญ่ขนาดเท่าฝ่ามือมีราคาถึง 1,000 บาท อย่างไรก็ตาม ปลาส่วนใหญ่ ในตลาดปลาสวยงามมาจากแม่น้ำโขงทั้งสิ้น

เช่นเดียวกับการสูญหายไปของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ล้วนมีสาเหตุเกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งสิ้น ทั้งการจับโดยตรงและการทำลายหรือเปลี่ยนแปลงถิ่นอาศัย ปลาเสือตอก็เป็นตำนานหนึ่งแห่งบึงหลวงที่ประสบชะตากรรมเช่นเดียวกัน

จระเข้น้ำจืด

Siamese crocodile / *Crocodylus siamensis*

อาจกล่าวได้ว่า จระเข้เป็นสัตว์คู่บึงบอระเพ็ดมาแต่โบราณ และมีเรื่องเล่าที่เกี่ยวเนื่องกับบึงทั้งที่เป็นตำนาน คือ ตำนานเจ้าแม่หมอนทอง ซึ่งเป็นจระเข้ใหญ่ ผู้ปกปักรักษาบึงบอระเพ็ด และเรื่องเล่าจากประสบการณ์ตรงของชาวบ้านรอบๆ บึง เช่นการได้ยินจระเข้ส่งเสียงครางต่ำๆ เพื่อหาคู่ดังไปไกลในช่วงปลายหน้าแล้งจะย่างเข้าหน้าฝน หรือการออกเก็บไข่จระเข้ไปขาย แม้กระทั่งผู้โดยสารที่เดินทางมากับรถไฟสายเหนือ ช่วงที่ผ่านสถานีนครสวรรค์ หรือหนองปลิงเดิมก็จะเข้าเขตบึง จะสังเกตเห็นจระเข้ขึ้นมานอนอ้าปากกว้างผึ่งแดดตามที่โคก อันเป็นการยืนยันถึงความชุกชุมของจระเข้ในบึงบอระเพ็ด หรือแม้แต่จระเข้ใหญ่ที่มีฉายาว่า ไอ้ด่างเกยชัย ที่ว่ากันว่า ลำตัวใหญ่ยาวขนาดนอนขวางแม่น้ำน่านทั้งสาย จุดเกิดเรื่องก็อยู่ที่บ้านเกยชัย อ.ชุมแสง ชุมชนริมน้ำน่านที่เชื่อมติดกับบึงบอระเพ็ดนั่นเอง

จระเข้ในบึงบอระเพ็ดเป็นจระเข้น้ำจืด สายพันธุ์ไทย เมื่อโตเต็มที่จะมีขนาดใหญ่ถึง 3 เมตร ปากใหญ่กว้าง เขี้ยวแหลม มีเกล็ดนูนเป็นสัน และมีสันอยู่เหนือตาทั้งสองข้าง มีเรื่องร่ำลือถึงความดุร้าย กินคน แต่ความจริงแล้วจระเข้น้ำจืดนั้นกินปลาเป็นอาหารหลัก และเมื่ออาหารมีพอพวกมันจะไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์เลย โดยเฉพาะในอดีตที่พวกมันมีบ้านอยู่ในบึงบอระเพ็ดที่มีปลาชุกชุม แต่เนื่องจากหน้าตาและรูปลักษณ์ไม่อาจลบล้างความเชื่อของผู้คน ทั้งๆ ที่ความจริงจำนวนจระเข้ที่ถูกล่าโดยมนุษย์มีมากกว่ามนุษย์ที่ถูกจระเข้กัดหรือจับกินเสียอีก

จระเข้ไม่ได้ชอบอาศัยอยู่ในแม่น้ำ แต่ชอบอยู่ในบึงที่เชื่อมกับแม่น้ำ กระแสน้ำไหลช้า มีฝั่งเป็นโคลน ความลาดชันน้อยๆ มีที่ดอนพอให้มันขึ้นไปนอนผึ่งแดด หรือนอนซ่อนตัว หนำซ้ำในตอนสร้างรังวางไข่ก็ยังใช้ประโยชน์จากพืชน้ำในบึงไม่ต่างจากปลา โดยมันจะดันกองพืชน้ำหรือกออ้อกอแขมมารวมกันแล้วมุดเข้าไปวางไข่เอาไว้ตั้งแต่ 20-40 ฟอง ตัวแม่ก็จะวนเวียนเฝ้าไข่ไม่ทิ้งไปไหน จนผ่านไปสองเดือนเศษเมื่อลูกฟักเป็นตัวก็จะช่วยขุดรังรกๆ ให้ลูกๆ ออกมา การที่ไข่ไว้เป็นจำนวนมากนั้นไม่ได้แปลว่าลูกๆ จะรอดทั้งหมด เพราะไข่จระเข้มีคุณค่าทางอาหารสูง เป็นอาหารชั้นดีของบรรดาหัวขโมยในน้ำ เช่น ตะกวด หรือนกขนาดใหญ่ ลูกๆ ของมันต้องเสี่ยงกับการถูกสัตว์ใหญ่จับกินก่อนที่จะโต

ว่ากันว่าในยุคหนึ่งชาวบ้านริมบึงนิยมออกหาไข่จระเข้มาฟักเพื่อส่งลูกขายให้แก่ฟาร์มจระเข้ หรือผู้เพาะเลี้ยงที่มาหาซื้อกันแถวตลาดปากน้ำโพ เพราะนิยมว่าจระเข้จากถิ่นนี้พันธุ์ดีหนังสีเหลืองสวย โดยชาวบึงจะพายเรือออกไปตามเกาะต่างๆ เมื่อเห็นรังที่เป็นพงหญ้าสุมก็จะทำเสียงดังให้แม่จระเข้ตกใจหนีไป ส่วนตัวไหนที่หวงไข่ไม่ยอมไปก็อาจถูกยิงจนตาย หรือบางครั้งก็ออกส่องไฟ พอเห็นตาลูกจระเข้แดงๆ สะท้อนแสงไฟรวมเป็นกลุ่มก็เอาสวิงใหญ่ช้อนเอาใส่กระสอบส่งขาย โดยในยุคนั้นถือว่าจระเข้เป็นอันตราย หนำซ้ำยังแย่งกินปลาอีกด้วย การล่าจึงทำอย่างกว้างขวาง ไม่มีกฎหมายห้าม จนในที่สุดจระเข้ก็สูญหายไปจากบึง และลำน้ำ

ระบบนิเวศของบึงบอระเพ็ดที่เป็นบึงน้ำตื้นที่เชื่อมกับแม่น้ำ มีดงพืชน้ำขึ้นหนาแน่น มีการหมุนเวียนของน้ำตามธรรมชาติ ตามฤดูกาล มีที่ดอนที่โคก มีปลาชุกชุม ทั้งหมดล้วนเป็นถิ่นอาศัยที่เหมาะเจาะสำหรับจระเข้น้ำจืด ซึ่งต่อมาหลังจากการล่าจระเข้อย่างกว้างขวาง ทั้งไข่ ตัวอ่อน หรือแม้แต่ตัวเต็มวัย ประกอบกับสภาพในบึงที่เปลี่ยนไป มีการกั้นฝายเกิดเป็นเวิ้งน้ำถาวร ไม่เหลือสภาพป่าบึง มีการขุดลอกทำลายดงพืชน้ำไปมาก และการจับปลาจนเหยื่อจระเข้เหลือน้อย ทั้งหมดนี้ทำให้จระเข้สายพันธุ์ไทยแท้สูญหายไป แม้จะมีการเพาะเลี้ยงในฟาร์มหลายแห่ง แต่ทั้งหมดล้วนเป็นจระเข้พันธุ์ผสมที่ไม่ใช่สายพันธุ์แท้

แม้กรมประมงจะมีโครงการปล่อยจระเข้คืนสู่บึงบอระเพ็ด โดยพยายามคัดให้ได้สายพันธุ์แท้ แต่เรื่องนี้ก็ทำให้ชาวบ้านเป็นกังวล เกรงว่าจะเป็นอันตราย เพราะการหาปลาและหาประโยชน์จากบึงมีมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ที่ต้องพิจารณาก็คือ ในบึงยังมีปลาชุกชุมเหมือนในอดีต จนทำให้จระเข้อยู่รอดได้โดยไม่ไปล่าสัตว์อื่นกินหรือไม่ เพราะยุคสมัยเปลี่ยนไป นิเวศวิทยาของบึงก็เปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย

ตำนาน**เจ้าแม่หมอนทอง** และการถอดรหัสท้องถิ่น

ศาลาหลังย่อมๆ ปลูกสร้างอย่างถาวร ตั้งอยู่ริมบึงบอระเพ็ดด้านใต้ในเขตอุทยานนกน้ำ ตรงริมทางไปยังอนุสาวรีย์นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร เป็นที่รู้จักของคนในย่านบึงบอระเพ็ดว่า ศาลเจ้าแม่หมอนทอง ผู้ปกปักรักษาคนประมงพื้นบ้านที่อาศัยอยู่รอบบึงให้เกิดสิริมงคลในยามออกหาปลา

ทุกปีในช่วงปลายเดือนมกราคมจะมีพิธีสืบชะตาบึงบอระเพ็ดและสักการะเจ้าแม่หมอนทองเป็นงานใหญ่ระดับจังหวัด โดยผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน นำเครื่องบัดพลีบายศรี เครื่องเซ่นต่างๆ พร้อมกับเป็นการเริ่มงานประจำปีของจังหวัดนครสวรรค์อีกงานหนึ่ง คือ งานบึงบอระเพ็ดเกษตรแฟร์ และสืบชะตาบึงบอระเพ็ด

เจ้าแม่หมอนทอง เป็นหนึ่งในตำนานท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับสถานที่ต่างๆ ในบึงบอระเพ็ดในยุคโบราณที่สะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ และภูมิประเทศอันเวิ้งว้างกว้างใหญ่ของดงดิบและบึงน้ำ โดยเรื่องราวยังเกี่ยวพันไปถึงตำนานถ้ำสมบัติและรอยพระพุทธบาทบนเขาพนมเศษ เขาลูกเล็กๆ ที่อยู่สุดขอบบึงทางด้านตะวันออกด้วย

ตามตำนาน ไม่ได้กล่าวถึงที่มาของเจ้าแม่ เล่าสืบต่อกันมาแต่ว่า เจ้าแม่หมอนทองปกครองพื้นน้ำในเขตบึงโดยอาศัยอยู่บนเกาะขี้เหล็ก โดยมีร่างเป็นจระเข้ขนาดยักษ์ ที่เป็นเจ้าเหนือจระเข้ทั้งปวง และดูแลสินในน้ำ โดยไม่ทำร้ายผู้ใด

ในสมัยโบราณหลายพันปีก่อน พื้นที่แถบนี้เป็นที่ลุ่มต่ำจรดผืนน้ำเวิ้งว้างของเขตเมืองปากน้ำโผล่ หรือปากน้ำโพ มีภูเขาเล็กๆ ชื่อเขาพนมสัตย์ เขาลูกนี้ผ่านความรุ่งเรืองมาหลายชั่วอายุคน พร้อมกับความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา บนเขามีถ้ำที่มีรอยพระพุทธบาทและทรัพย์สมบัติมีค่ามากมายที่ถูกเก็บไว้โดยกษัตริย์หลายยุคสมัย ตำนานชาวบ้านนี้ยังมีเรื่องราวเกี่ยวโยงไปถึงเจ้าพ่อซำปอกง ที่ล่องเรือสำเภาจากเมืองจีนมายังอยุธยา และได้เสี่ยงสัตย์อธิษฐานว่าเรือไปเกยที่ใดก็จะปักหลักอยู่ที่นั่น ปรากฏว่าเรือลอยมาจนถึงเขาพนมสัตย์ จึงใช้ภูเขาลูกนี้สร้างอนุสรณ์สถานแห่งพุทธศาสนา และพัฒนาจนเป็นเมืองปากน้ำโพ สถาปนาตนเองเป็นท้าวกฤษฎา

เวลาผ่านมา สถานที่แห่งนี้เจริญรุ่งเรือง มีผู้ปกครองผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกัน มีการสร้างพระเจดีย์ขึ้นโดยเทพธิดาเงิน และเทพธิดาทอง ซึ่งเป็นธิดาของเจ้าแม่สไบแพร ผ่านการปกครองมาถึงสมัยพระเจ้าแพรดำ

ทรัพย์สมบัตินั้น บางส่วนก็มาจากพวกโจรนำใส่เรือแล่นมาเกยที่เขาลูกนี้ และนำไปเก็บรักษาไว้ด้วย

เรื่องราวเกี่ยวข้องมาถึงเจ้าชายโคบุตรจากเมืองเกาะแก้วพิสดารกลางทะเล เดินทางมาพบเข้า และเกิดนิมิตว่า มีเทวดามาบอกให้ช่วยรักษารอยพระพุทธบาทและทรัพย์สมบัติในถ้ำบนเขา จึงออกค้นหา จนเป็นที่มาของตำนานเรื่องราว

เจ้าแม่หมอนทองมาเกี่ยวพันกับตำนานท้องถิ่นนี้เพราะเจ้าแม่หมอนทองปกครองเกาะขี้เหล็กซึ่งเป็นเกาะกลางบึงเชิงเขา จึงดูแลเวิ้งน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนดูแลทางขึ้นสู่ถ้ำสมบัติ และรอยพระพุทธบาทนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาผ่านไปมนุษย์มีแต่ความโลภครอบงำ ปากถ้ำสมบัติจึงถูกคำสาปจนปิดลง ไม่มีใครได้พบเห็นอีกเลย เหลือเพียงเรื่องเล่าปากต่อปากของบันไดหินท้ายหมู่บ้านหนองกระไดหิน ใกล้วัดพนมเศษว่าเป็นทางขึ้นไปสู่ถ้ำบนเขา เคยมีคนพลัดหลงเข้าไปและได้ขุดกระชายดำริมทางขึ้นมา ปรากฏหัวกระชายดำนั้นเป็นทองคำ

สำหรับบึงน้ำอันอุดมสมบูรณ์ มีความเปลี่ยนแปลงน้อยมากเพราะได้รับการปกปักจากเจ้าแม่ ต่อมามีผู้พบจระเข้ใหญ่เหนือจระเข้ทั้งปวงจึงเชื่อว่าเป็นร่างเจ้าแม่ ครั้นจระเข้ตัวนั้นตายลงตรงที่ดอนชายน้ำ ตำแหน่งตรงหัวใจจึงถูกสร้างศาลเพียงตาขึ้น และกลายเป็นศาลเจ้าแม่หมอนทองในปัจจุบันนั่นเอง

บางครั้งก็จะมีเรื่องเล่าต่อกันมาในยุคหลังถึงอิทธิฤทธิ์ของเจ้าแม่ และมักจะเกิดขึ้นในช่วงที่มีคนต่างถิ่นผ่านเข้ามา หรือมีความขัดแย้งในท้องถิ่นเรื่องการใช้ทรัพยากร ดังเช่น เรื่องราวของพ่อค้าข้าวที่ล่องเรือผ่านแม่น้ำมาเมื่อหลายสิบปีก่อน โดยได้ท้าทายว่าเจ้าแม่หมอนทองมีจริงหรือ ไม่ทันจะพูดจบที่ข้างลำเรือก็ปรากฏจระเข้ยักษ์ขนาดเท่าลำเรือจนตกใจและรีบขอขมา จระเข้ยักษ์ก็ดำน้ำหายไป

บรรดาชาวเรือก่อนจะออกไปหาปลา หรือไปเก็บบัว พืชผักในบึงบอระเพ็ด จะต้องบอกกล่าวต่อเจ้าแม่หมอนทองทุกครั้ง เพื่อให้หาปลา เก็บพืชผลได้ และแคล้วคลาดจากอันตราย จึงถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของทุกคน และในอีกทางหนึ่ง เมื่อมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ย่อมก่อให้เกิดกฎแห่งการควบคุมดูแลกันในชุมชนท้องถิ่นมิให้มีการเก็บหาทรัพยากรมากเกินไป หรือกระทำการอันเป็นการทำลายธรรมชาติ ซึ่งในทางความเชื่อนี้ มองในอีกมิติหนึ่งเป็นระบบของการควบคุมกันในสังคม ในด้านการจัดการทรัพยากรนั่นเอง

แม้เรื่องเล่าในท้องถิ่นจะไม่ได้บอกเรื่องราวความเป็นมาของเจ้าแม่มากนัก แต่เนื้อหาก็แฝงการเล่าถึงลักษณะภูมิประเทศ เศรษฐกิจ สังคม และนิเวศวิทยาท้องถิ่นของผู้คนในย่านนี้อย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 5 ชั่วรุ่น และบางเรื่องก็มีเค้าเงื่อน เช่น การเล่าว่าเจ้าแม่หมอนทองเป็นจระเข้ใหญ่ซึ่งสอดคล้องกับพื้นที่นี้เป็นถิ่นอาศัยของจระเข้น้ำจืดสายพันธุ์ไทยและเป็นที่ลุ่มต่ำ

การเล่าถึงเรือสำเภาเจ้าพ่อซำปอกง เจ้าชายจากเกาะแก้วพิสดาร และโจรสลัดก็พอจะเชื่อมโยงไปถึงอดีตเมื่อประมาณร่วมสองพันปีก่อน ทะเลจะกินลึกเข้ามาในที่ราบภาคกลางมาก จนขอบทะเลอาจอยู่ลึกไปเกือบถึงสิงห์บุรี ขอบแผ่นดินจะอยู่บริเวณกาญจนบุรี สุพรรณบุรี ชัยนาท และสระบุรี ผืนดินที่เป็นที่ราบภาคกลางเกิดจากการตกตะกอนของน้ำหลาก ฉะนั้น ทะเลจึงไม่ได้ไกลจากแผ่นดินดังปัจจุบัน ส่วนบรรดาเจ้าชายที่กล่าวถึงก็มาจากนิทานพื้นบ้านของหลายพื้นที่ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าที่แห่งนี้มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากหลายแหล่ง แต่น่าจะไม่ไกลจากละแวกภาคกลาง (และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา) จึงนำเรื่องราวพื้นบ้านจากแหล่งนั้นๆ มาเล่าสู่กันฟังด้วย และเรื่องราวเหล่านี้ๆ ค่อยๆ ถูกผนวกรวมกันจนเกิดเป็นตำนานในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ต่างๆ

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวทั้งหมดไม่ได้หมายความว่าเป็นเรื่องจริง หากแต่เป็นการถ่ายทอดอดีตแบบรหัสยะที่แฝงด้วยฐานข้อเท็จจริงบางอย่าง มีเค้าเงื่อนที่เป็นจริงผสานกับคตินิยมความเชื่อจากศาสนา และสามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจสภาพสังคมท้องถิ่นในห้วงเวลานั้นได้

ปฏิทิน**บึงบอระเพ็ด**ในรอบปี

มกราคม

เข้าสู่กลางฤดูหนาว อากาศเย็น และลมแรงในตอนเช้า ระดับน้ำในบึงลดลง น้ำใส พืชน้ำโตเต็มที่ บัวออกดอกมากทั้งบัวหลวงและบัวสาย จนแดงเต็มบึง เหมาะสำหรับล่องเรือชมธรรมชาติไปดูนกน้ำขนาดใหญ่ และเริ่มพบเห็นนกเป็ดน้ำอพยพที่หายาก

กุมภาพันธ์

เข้าสู่ปลายฤดูหนาว อากาศเย็นในตอนเช้า ตอนบ่ายแดดจัด อากาศแห้งและร้อน น้ำใส สามารถชมทะเลบัวได้ แต่ท้องฟ้าหลัว มีหมอกแดด เป็นช่วงเวลาที่ดีสำหรับดูนกเป็ดน้ำและนกน้ำหายากที่จะมาอยู่มากในช่วงนี้ งานประเพณีสืบชะตาบึงบอระเพ็ดจะจัดกันราวปลายเดือนนี้

มีนาคม

ย่างเข้าสู่ฤดูแล้ง หากออกล่องเรือแต่เช้าตรู่จะได้สัมผัสอากาศเย็นได้ ตกสายอากาศร้อน แห้ง มีลมกรรโชกแรงในตอนบ่าย น้ำในบึงลดลงแต่ยังไม่ถึงระดับต่ำสุด สามารถชมทะเลบัวและพืชน้ำได้ นกน้ำเริ่มผลัดขนเป็นขนชุดผสมพันธุ์

เมษายน

เข้าสู่ฤดูร้อน อากาศแห้งและร้อนจัด ลมเปลี่ยนทิศจากลมตะวันออกเฉียงเหนือไปเป็นลมใต้และตะวันออกเฉียงใต้ แดดจัด ระดับน้ำในบึงลดลงถึงระดับ 1 เมตรเศษ วันเริ่มยาวขึ้น นกเป็ดน้ำและนกอพยพทยอยเดินทางกลับ สามารถพบเห็นนกจับแมลงและเหยี่ยวที่อพยพผ่านในเที่ยวกลับ

พฤษภาคม

อากาศร้อน มีฝนตกกระจาย แต่ยังไม่ชุก เริ่มพบปลาหลายชนิดว่ายเข้ามาวางไข่ในบึง มีร่องรอยพืชน้ำที่แห้งตายไปบ้างเป็นแหล่งให้นกน้ำใช้สร้างรัง บัวเริ่มโรยและสะสมอาหารให้กับเหง้าและไหล นกอีแจวตัวเมียแต่งตัวมีขนยาวสวยราวกับนกยูง นกอีโก้ง นกพริกจับคู่ผสมพันธุ์

มิถุนายน

เมฆมาก อากาศร้อนอบอ้าว แต่ฝนยังไม่ชุก ปลาวางไข่ ระดับน้ำในบึงคงที่ บรรดานกน้ำทำรังวางไข่บนกอพืชน้ำ ส่วนนกใหญ่ใช้กิ่งไม้ขัดสานเป็นรังบนไม้ยืนต้นที่เกาะวัด เกาะ ดร.สมิทธ และแหลมตาเส็ง ชาวนารอบพื้นที่สูบน้ำเข้านา

กรกฎาคม

ฝนชุกทางภาคเหนือทำให้เริ่มมีน้ำหลากลงมาในบึง แต่ในพื้นที่บึงบอระเพ็ดยังมีฝนไม่ชุกมาก ระดับน้ำเริ่มเพิ่มขึ้น น้ำขุ่นมีตะกอนมาก ปลากลับมาชุกชุม เริ่มมีลูกนกออกจากรัง บรรดานกประจำถิ่นปรากฏให้เห็นค่อนข้างมาก

สิงหาคม

น้ำเหนือหลากมาจนเต็มบึง ในช่วงปลายเดือน หรือในช่วงปลายเดือนฝนตกเพิ่มมากขึ้น อากาศร้อนอบอ้าวในช่วงกลางวัน น้ำในบึงค่อนข้างขุ่น มีตะกอนมาก บัวพืชน้ำต่างๆ จมน้ำหายไปหมด นกน้ำขนาดเล็กพาลูกๆ ออกหากินตามพื้นดินอ่อนชายน้ำ

กันยายน

ฝนตกหนัก น้ำเหนือหลากลงมา ทำให้น้ำในบึงเต็มจนล้นแนวฝาย บางปีเอ่อล้นที่ราบสองฝั่งจนท่วมชุมชนริมบึง ในบึงค่อนข้างนิ่งสงบเพราะระดับน้ำสูงเกินไป ลูกนกน้ำขนาดใหญ่ เช่น นกกระสาแดง นกยางเริ่มเติบโต หัดบิน และออกหากิน

ตุลาคม

ฝนยังชุกในช่วงต้นเดือน และเบาลงในปักษ์หลังของเดือน ลมกำลังเปลี่ยนทิศ วันสั้นลง ระดับน้ำในบึงสูงล้นแนวฝาย หลากท่วมที่ลุ่มต่ำ ในปีที่น้ำเหนือมาก เช่น ปี 2538, 2545, 2549 และ 2554 น้ำท่วมสูงมาก น้ำในบึงยังค่อนข้างขุ่น นกอพยพผ่าน เช่น นกจับแมลงหลายชนิดและนกอีเสือสีน้ำตาลเดินทางมาถึง

พฤศจิกายน

หมดฝน น้ำสูงทรงตัวล้นออกทางแนวฝาย ลมหนาวพัดมาถึงพร้อมกับนกอพยพชุดแรก ได้แก่ นกพง นกแซงแซว นกปากห่างก็อพยพมาถึง พร้อมกับสร้างรังเตรียมวางไข่ มีปลาชุกชุมทั้งปลาบู่ ปลาเค้า ปลายี่สก ปลากราย ปลาฉลาด ฯลฯ

ธันวาคม

เข้าสู่หน้าหนาว อากาศเย็น กลางวันสั้น น้ำลดลงถึงระดับสันฝาย กออ้อแขมริมบึงบางส่วนเริ่มแห้ง เหมาะสำหรับนกพงและนกคอทับทิม ในบึงกำลังมีชีวิตชีวา ไม้น้ำนานาชนิดฟื้นตัว รับธาตุอาหารที่ตกตะกอนในดิน น้ำใสรับแสงแดดได้เต็มที่ บัวเริ่มชูช่อ บ้างก็ทยอยออกดอก เป็ดลายเดินทางมาถึง ช่วงนี้ยังเหมาะสำหรับดูนกน้ำขนาดใหญ่ที่เดินหากินในนาข้าว ได้แก่ นกกาบบัว นกช้อนหอยดำเหลือบ

หาอยู่หากิน
วิถีของคนริมบึงบอระเพ็ด

ผู้คนริมบึงบอระเพ็ดล้วนมีชีวิตที่ต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของบึงน้ำใหญ่แห่งนี้นับแต่โบราณ จากพื้นที่ลุ่มต่ำเป็นป่ารกชัฏ ผืนดินดำ ถูกบุกเบิกขยับขยายมาทำนาบนที่ราบชายคลอง ต่อมาก็เกิดการลงหลักปักฐานจนเป็นชุมชนย่านบ้านขึ้น โดยแต่ละแห่งก็จะมีประวัติการบุกเบิกป่าบึงจนเป็นผืนนา และเกิดเป็นหมู่บ้านของตนเอง มีชื่อเรียกที่สอดคล้องกับความเป็นมา หรือมีชื่อเรียกตามบุคคลผู้จับจองใช้ประโยชน์ที่ดินดอนมาก่อนที่จะมีการกั้นฝายเกิดเป็นบึงน้ำกว้างใหญ่ ชื่อเหล่านี้จึงเป็นหลักฐานยืนยันเรื่องราว ความเป็นมา ประเพณีความเชื่อบางอย่างในอดีตที่ย้อนกลับไปราวหนึ่งหรือสองชั่วอายุคน

ที่น่าสนใจก็คือ ชุมชนรอบบึงบอระเพ็ดยังหลงเหลือประเพณีความเชื่อที่เป็นวิถีของชาวนาในภาคกลาง หรือจากถิ่นอื่นที่มาพร้อมกับการอพยพเข้าไปของคนจากหลายถิ่น หากแต่มีการประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพในถิ่นใหม่ มีประเพณีทำขวัญข้าว เต้นกำรำเคียว การลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีนั่งเรือทอดกฐิน การบูชาแม่ย่านางเรือเพราะชีวิตผูกพันกับเรือ การแห่นางแมวเพราะเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลทะเล บางครั้งฝนมาล่าก็ต้องทำพิธีขอฝน หรือประเพณีบุญงามค้ำฟ้าหรือบุญกำฟ้าซึ่งเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษ นอกจากนี้ ยังผนวกเอาภูมิประเทศเฉพาะของท้องถิ่นผูกเป็นตำนาน ความเชื่อ ความศรัทธาจนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในเรื่องเขาพนมเศษ และเจ้าแม่หมอนทอง

ปัจจุบันเมื่อป่าบึงกลายเป็นทะเลสาบ หมู่บ้านบางส่วนโยกย้ายออกไปจากพื้นที่ แต่ก็ไม่ได้ย้ายไปไกลนัก ยังอาศัยตามชายขอบบึงและมีอาชีพมีการทำนา จนถึงปัจจุบันก็ยังทำอยู่ ในหน้าแล้งมีการดึงน้ำจากบึงไปหล่อเลี้ยงต้นข้าวในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน

นอกจากทำนาแล้ว ชาวบึงยังหาปลาเก่ง โดยมีบึงบอระเพ็ดเป็นแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ที่มีปลาชุกชุม อาจกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาตามธรรมชาติที่สำคัญที่สุดของที่ราบภาคกลางก็ว่าได้

จากการเก็บข้อมูลของกรมประมงพบว่า แต่ละปีปลาที่จับได้ในบึงมีมูลค่าหลายสิบล้านบาท และมีผู้ที่มีรายได้จากการหาปลามากกว่า 5,000 คน มีท่าสำหรับขึ้นปลารอบพื้นที่บึงถึง 9 แห่ง มีพ่อค้าแม่ค้ามารับซื้อถึงที่ (การทำประมงในบึงบอระเพ็ด http://www.fisheries.go.th/if-nakhonsawan/boraped.htm)

ด้วยบึงบอระเพ็ดในอดีตมีลักษณะเป็นหนองบึง ขนาดเล็กกระจายอยู่ในป่าที่ลุ่มต่ำ เครื่องมือที่ใช้หาปลาจึงมีความหลากหลาย เช่น เบ็ดราว เบ็ดคัน ไซ ยอยก อีจู้ แห ลอบชนิดต่างๆ ฉมวก สวิง ตาข่าย ครั้นเมื่อสภาพของบึงเปลี่ยนไปกลายเป็นผืนน้ำกว้าง ตื้น มีพืชน้ำขึ้นหนาแน่น การใช้เครื่องมือที่หลากหลายก็ลดลง หลักๆ ที่พบได้ก็คือ การขึงตาข่ายหาปลาและลอบชนิดต่างๆ โดยการหาปลาจะต้องทำนอกเขตห้ามทำประมงเด็ดขาด ซึ่งมีประกาศตามกฎหมาย ให้มีเขตหาปลาได้โดยกินพื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของเขตบึง มีการกำหนดชนิดเครื่องมือหาปลาและขนาดตาข่ายด้วย

เครื่องมือหาปลา

เครื่องมือหาปลาที่พบได้บ่อยในบึงบอระเพ็ดในปัจจุบัน คือ

ตาข่ายดักปลา

เป็นตาข่ายไนล่อนบางๆ ขนาดตา 4.5-12 เซนติเมตร ตีนไม่ลึกเพราะน้ำในบึงค่อนข้างตื้น และมีพืชน้ำหนาแน่น ชาวประมงต้องมีความชำนาญในการอ่านกระแสน้ำและวางตำแหน่งตาข่ายที่เหมาะสมเพื่อให้ปลาว่ายมาชน ฤดูหาปลาจะอยู่ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนไปจนถึงมกราคม หลังฤดูวางไข่ไปแล้วปลามีขนาดโตกำลังกิน ซึ่งประจวบเหมาะกับช่วงที่น้ำในบึงไม่สูงมาก แดดจัด และลมเปลี่ยนทิศมาเป็นลมตะวันออก ปลาจะว่ายน้ำจากบริเวณน้ำลึกไปยังเขตน้ำตื้นที่มีพันธุ์ไม้น้ำหนาแน่น ซึ่งมีน้ำเย็น และเป็นแหล่งหาอาหาร ตรงรอยต่อระหว่างแนวพืชน้ำกับเขตน้ำลึกจึงเป็นตำแหน่งวางตาข่าย แต่ก็ต้องขึ้นอยู่กับความจัดเจนพื้นที่ด้วย

ลอบดักปลา

เป็นเครื่องมือพื้นบ้านที่ประยุกต์จากวัสดุในท้องถิ่นคือ ไม้ซี่หรือไม้ไผ่ และเชือกไนล่อน ลักษณะเป็นทรงยาว โปร่ง มีทางเข้าสอบ นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาให้ใช้กับระดับความลึกของน้ำและชนิดของปลา จนเกิดเป็นลอบนอน ลอบยืน และลอบโง่ โดยลอบจะต้องทำให้มีส่วนที่พ้นน้ำขึ้นมาเล็กน้อยเพื่อให้ปลาที่ติดลอบว่ายขึ้นมาหายใจได้ ไม่ติดตายคาลอบ

ลอบนอน - ทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นซี่ ถักติดกับโครงทรงกระบอก ทางเข้าทำเป็นงายื่นสวนออกมา 2 ชั้น ให้ปลาเข้าได้แต่ถอยออกไม่ได้ อีกด้านหนึ่งมีทางเปิดปิดได้เพื่อกู้ปลาออก วางลอบให้นอนขวางทางน้ำไหล ใช้ดักปลาที่ว่ายน้ำไปตามผิวดิน โดยไม่ต้องใช้เหยื่อล่อ

ลอบยืน - ทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นซี่ ถักติดกันด้วยไนล่อนเป็นโครงรูปขวดขนาดใหญ่ มีงาหรือช่องเข้าอยู่ด้านหน้าโดยต้องวางลอบให้ช่องเข้าหาหันหน้าตามน้ำเพื่อดักปลาที่ว่ายทวนน้ำ โดยจะใช้ดักปลาที่ว่ายน้ำเหนือผิวดินใต้น้ำ และระดับน้ำที่วางได้ต้องค่อนข้างลึก

ลอบโง่ - บางแห่งก็เรียกลอบคอนโด หรือไอ้โง่ ลักษณะเป็นโครงลวดโค้งรูปตัวยู หุ้มด้วยตาข่ายไนล่อน ยาวหลายเมตร แต่พับเก็บได้ มีประตูเข้าอยู่ด้านข้าง เป็นช่องเล็กๆ ตลอดแนวระหว่างโครงลวด ฉายาลอบโง่มาจากการใช้งานง่ายๆ เพียงนำไปวางในทำเลปลา ไม่ต้องมีเหยื่อ ปลาเล็กจะว่ายมาติด ปลาใหญ่จะตามมากินปลาเล็กเองแล้วก็ติดอยู่ภายใน ชาวบ้านจึงเรียก **“ไอ้โง่”** ลอบชนิดนี้บางทียาวถึง 50 เมตรก็มี

การวางลอบ ชาวบ้านจะต้องรู้จักทำเลปลา รู้จักการไหลของกระแสน้ำ แม้จะอยู่ในบึงก็มีการหมุนเวียนของน้ำ เพราะอุณหภูมิที่ผิวน้ำกับใต้น้ำไม่เท่ากัน น้ำที่เย็นกว่าจะจมอยู่ด้านล่าง และเคลื่อนไปในตำแหน่งตรงข้ามกับผิวน้ำ นอกจากนี้กระแสลมแต่ละฤดูก็มีส่วนในการกำหนดกระแสน้ำด้วย

เก็บสายบัว เกสรบัว

ทะเลบัวที่บานด้วยสีชมพูจัดจ้าของบัวสาย และสีชมพูเรื่อๆ ของบัวหลวง ไม่เพียงเป็นความงดงามแห่งบึงที่ดึงดูดผู้มาเยือนเท่านั้น หากบัวเหล่านี้ยังเป็นแหล่งยังชีพของชาวบึงในการออกเก็บหา โดยชาวบ้านจะเก็บสายบัวของบัวสายมาจิ้มน้ำพริก ต้มใส่กะทิ เก็บใบบัวมาใช้ห่อของ เก็บฝักบัวหลวงมากินสด โดยเฉพาะข้าวห่อที่ย่อยสลายได้ไม่มีพิษมีภัย แต่ที่เป็นแหล่งรายได้สำคัญ คือ การเก็บฝักบัวและเกสรบัวหลวงส่งขายเป็นเครื่องยา

เกสรบัวหลวงแห้งเป็นที่ต้องการของตลาดยาแผนโบราณ

ยาไทย – ใช้บำรุงหัวใจ บำรุงปอด ทำให้ชุ่มชื่น บำรุงตับ บำรุงกำลัง แก้ลม แก้ไข้ คุมธาตุ

ยาจีน – แก้ปัสสาวะบ่อย ตกขาว เลือดกำเดาไหล ท้องเสีย

สามารถใช้เกสรบัวแห้งหยิบมือชงน้ำร้อนดื่มเหมือนชา ใช้บำรุงหัวใจ บรรเทาอาการหน้ามืดวิงเวียน ขับเสมหะ และยังช่วยให้นอนหลับ

การเก็บสายบัว ชาวบ้านจะเก็บจากเกสรตัวผู้ของดอกบัวหลวงที่บานเต็มที่ด้วยมือ จากนั้นต้องนำไปผึ่งให้แห้งสนิทในที่ร่ม ห้ามตากแดด จะได้เกสรแห้งเส้นบางๆ มีร่องตรงกลางยาว 0.5-2 เซนติเมตร มีกลิ่นหอมอ่อนๆ เฉพาะตัว รสฝาด จำหน่ายได้ในราคาสูง

การเก็บเกสรบัวนี้เองจะทำให้ดอกบัวเสียหายไม่อาจติดดอกจนเกิดฝักได้

เตรียมตัว**เที่ยวบึงบอระเพ็ด**

เตรียมตัวชมธรรมชาติอย่างมืออาชีพ

แม้การล่องเรือเที่ยวชมบึงบอระเพ็ดจะเป็นกิจกรรมที่ทำได้ทั้งปี แต่ช่วงเวลาที่ดีที่สุดและได้รับความนิยมกันมากจะเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นเดือนพฤศจิกายน ปลายฝนต่อเนื่องไปจนถึงตลอดหน้าหนาวที่ระดับน้ำไม่สูงมาก น้ำใส มีพืชน้ำนานาชนิดงอกงามในน้ำอย่างน่าอัศจรรย์ รวมถึงทะเลบัวที่พร้อมใจกันผลิดอกละลานตาตั้งแต่ต้นเดือนธันวาคม

สิ่งที่ผู้มาเยือนควรเตรียมให้พร้อมในการมาชมธรรมชาติ ซึ่งสำคัญเหนืออุปกรณ์อื่นใด ก็คือ หัวใจที่เปิดกว้างพร้อมรับประสบการณ์ใหม่ๆ ความรู้มากมายที่ซ่อนอยู่ใต้บึงน้ำ นักท่องเที่ยวที่ได้มาสัมผัสสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในบึงน้ำมหัศจรรย์แห่งนี้ไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสายใหญ่ที่เกี่ยวพันกับคนภาคกลางทุกคนได้

อุปกรณ์ช่วยเสริมความรู้และเพิ่มรสชาติในการล่องเรือที่ควรมีติดตัว

- กล้องสองตา สำหรับดูนก ดูธรรมชาติ ขนาดกำลังขยาย 7 เท่าหรือ 8 เท่า จะเหมาะสำหรับมือใหม่ ช่วยให้ไม่เมากล้องเมาเรือเหมือนกล้องกำลังขยายสูงๆ
- หนังสือคู่มือดูนก คู่มือพันธุ์ปลาในแหล่งน้ำจืดของเมืองไทย ซึ่งสำนักพิมพ์ต่างๆ จัดพิมพ์ออกมาไม่น้อย
- กระติกน้ำดื่มประจำตัว ดื่มน้ำสะอาดมากๆ ทำให้กระปรี้กระเปร่า สู้กับแดดจัดและการเสียน้ำ เลือกกระติกน้ำคุณภาพดีๆ แทนการซื้อน้ำบรรจุขวด
- แว่นกันแดด ครีมกันแดด แม้เรือที่นำออกท่องเที่ยวจะมีหลังคา แต่เลี่ยงไม่พ้นไอแดดแน่นอน
- พัดเล็กๆ แบบพับได้ ไม่เพียงช่วยโบกไล่ร้อน ยังช่วยโบกไล่แมลงที่ชอบมากวนตอนอากาศอ้าวๆ
- ถุงพลาสติกเหนียวหนาและถังน้ำแข็ง ถ้าคุณชอบรับประทานปลาสด และอยากซื้อกลับบ้านด้วย ที่นี่เป็นสวรรค์ของคุณเลยทีเดียว โดยเฉพาะในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงต้นกุมภาพันธ์

- หากต้องการถ่ายภาพพันธุ์ไม้น้ำให้มีสีสันสดใสต้องใส่โพลาไรเซอร์ เพื่อช่วยตัดแสงสะท้อนที่หน้าเลนส์ (เลนส์ติดหน้ากล้องสีคล้ายแว่นกันแดด)
- หากต้องการชื่นชมธรรมชาติได้อย่างสมบูรณ์แบบ ต้องไม่ส่งเสียงดังแข่งกับเสียงเรือ
- อย่าลืมเสื้อชูชีพ โดยเฉพาะสำหรับเด็กๆ
- ถุงขยะ ใส่ขยะทุกชนิดขึ้นจากเรือด้วย

ข้อแนะนำสำหรับนักดูนก

- กล้องสองตากำลังขยายขนาดรูรับแสงค่อนข้างกว้าง (8x40 หรือ 10x40 หรือ x42 ขึ้นไป) ช่วยให้ดูเป็ดและนกต่างๆ ในระยะไกลได้ดี
- เทเลสโคปกำลังขยายสูง (แบบซูม 20-60 เท่า) จำเป็นในการจำแนกเป็ดหายากชนิดต่างๆ
- ควรออกเรือแต่เช้าตรู่ ก่อนแสงแรกขึ้น จะเพิ่มโอกาสในการเห็นนกหายาก
- อย่าลืมแจ็กเก็ตไนล่อนบางๆ กันน้ำกันลมไปด้วยแม้อากาศไม่เย็นก็ตาม เพราะช่วยกันลมในตอนเช้า และกันแมลงได้ดี
- ตอนเช้าในฤดูหนาวลมแรง อากาศเย็น
- ช่วงเวลาที่ดีที่สุดของปีในการดูเป็ดหายากคือ เดือนมกราคม-กุมภาพันธ์
- ใส่เสื้อผ้าโทนเขียว เทา น้ำตาล กรมท่า อย่าใส่สีโทนอ่อนเกือบขาวเพราะจะไล่นก ส่วนสีโทนเข้มดำจะล่อยุงและแมลง และยังดูดความร้อน
- เตรียมรองเท้าเดินลุยทุ่งที่กระชับรัดกุมไปด้วย เพราะแม้จะนั่งเรือดูเป็ด แต่มักจะมีรายการขึ้นฝั่งไปซุ่มดูนกท่องน้ำหายากอื่นๆ
- ถุงพลาสติกหนาๆ ใบโตๆ พอที่จะป้องกันละอองน้ำให้กับอุปกรณ์และผ้าเช็ดเลนส์ในกระเป๋าที่ใกล้ตัว
- เตรียมพร้อมรับอาการเมาเรือ เพราะต้องลอยเรือนิ่งๆ เพื่อตั้งกล้องเทเลสโคปส่องดูเป็ดในระยะไกลเป็นเวลานาน
- อย่าแช่ตากับกล้องนานเกินไป ให้สลับกับมองไกลๆ ไปที่ขอบฟ้าด้วยตาเปล่าบ่อยๆ
- ใช้โพสต์อิทหรือทำเครื่องหมายเล็กๆ คั่นไว้ที่หน้านกน้ำและเป็ด เพื่อให้พลิกหาได้ง่ายและรวดเร็ว

ท้ายเรื่อง

ทำไมจึงมีหมอกปกคลุมเหนือน้ำในบึงบอระเพ็ด **ตอนเช้าตรู่ฤดูหนาว**

บึงบอระเพ็ดเป็นเวิ้งน้ำกว้างได้รับแสงแดดมาตลอดทั้งวัน ผิวน้ำจึงค่อนข้างอุ่น เราอาจเคยเรียนกันมาแล้วว่า น้ำมีคุณสมบัติในการถ่ายเทความร้อนได้ไม่ดีนัก ด้วยเหตุนี้ หากมีโอกาสท่องเที่ยวบึงบอระเพ็ดในฤดูหนาว ลองสัมผัสผิวน้ำในยามเช้าตรู่ จะพบว่า น้ำค่อนข้างอุ่น เพราะการระบายความร้อนทำได้ช้ากว่าอากาศและพื้นดินโดยรอบ

ผิวน้ำที่อุ่นกว่า เมื่อสัมผัสกับอากาศเย็นที่เหนือพื้นผิวในตอนเช้าจะทำให้เกิดการกลั่นตัว ความชื้นที่จุอยู่ในอากาศเหนือพื้นผิวน้ำ ในรูปไอน้ำก็กลั่นตัวเป็นละอองหมอก (ซึ่งก็คือหยดน้ำเล็กจิ๋ว เล็กกว่าหน้าตัดเส้นผมหลายพันเท่า) ลอยอยู่เหนือบึงน้ำในฤดูหนาว วันที่อากาศหนาวจัดๆ

ทำไมต้องขุดลอก **บึงบอระเพ็ด**บ่อยๆ

เพราะบึงบอระเพ็ดเป็นพื้นที่รับน้ำเหนือที่หลากมา พร้อมกับชะเอาตะกอนดินที่มีธาตุอาหารต่างๆ มาด้วย ในอดีต ก่อนที่จะมีการกั้นฝายเพื่อทำให้เกิดเวิ้งน้ำกว้าง ตะกอนดินที่มากับน้ำหลากจะไหลมาเติมช่วยให้ระบบนิเวศที่ลุ่มต่ำบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์จากธาตุอาหาร และบางส่วนจะแผ่ไหลต่อไป ทำให้ที่ลุ่มแห่งนี้กลายเป็นแหล่งปลูกข้าวชั้นดี

ตะกอนดินยังเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดที่ดอนสูงต่ำขึ้นในเขตป่าบึง ซึ่งลักษณะพื้นที่เช่นนี้จะไม่คงตัว แต่จะหมุนเวียนไปจนเกิดจุดสมดุลในช่วงเวลาหนึ่ง ตามปริมาณน้ำหลากซึ่งมีรอบระยะเวลาของน้ำมากน้อย

การกั้นฝายทำให้น้ำที่หลากมาไหลช้าลง อัตราการตกตะกอนจึงมีมากและตกอยู่ในบึงทำให้น้ำใส เมื่อแสงแดดส่องลงมาถึงยิ่งทำให้พืชน้ำเติบโตได้ดีและตายทับถมในยามน้ำหลาก จนเกิดเป็นระบบนิเวศแบบใหม่ในบึงน้ำตื้นที่มีการเติมธาตุอาหารมาตลอดทุกปี แต่ในทางหนึ่งก็ทำให้บึงเกิดตื้นเขิน เพราะระบบน้ำไม่ได้หมุนเวียนตามธรรมชาติเหมือนที่เคยเป็นมา

บึงบอระเพ็ดไม่เพียงเป็นแหล่งสงวนพันธุ์ปลาตามธรรมชาติ แต่ยังเป็นแหล่งเก็บกักน้ำเพื่อใช้ทำนาด้วย ด้วยเหตุนี้ทำให้ต้องมีการขุดลอกเป็นประจำเพื่อกำจัดตะกอนที่ตกสะสม แต่ทุกครั้งที่มีการใช้เครื่องจักรกลหนักขุดลอกก็จะเกิดผลกระทบต่อวงจรระบบนิเวศในบึง ต้องใช้เวลานานกว่าจะฟื้นตัว

แหลม
ทะเลบัว
ท่าเรือประมง
เกาะคุ้งตำข้าว
ท่าเรือ อบจ.
เกาะตาเยี่ยม
เกาะ
ดร.สมิธ
เกาะวัด
ใจกลางบึง
ท่าเรือ

ตาล
หนองไก
แหลมตาเส็ง
เกาะตาเรือง
จุดชมนกเป็ดน้ำ
แหลมนา
ทะเลบัว
ระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ
ทยานนกน้ำ
หอดูนก
ท่าเรือ อบจ.
ท่าเรือประมง
ท่าเรืออุทยานนกน้ำ

คู่มือนิเวศวิทยาท้องถิ่นบึงบอระเพ็ด
เจ้าของ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
ที่ปรึกษา : สมาคมอนุรักษ์นกและธรรมชาติแห่งประเทศไทย
ผู้เขียน : กฤษกร วงค์กรวุฒิ
ออกแบบรูปเล่ม : สำนักงานออกแบบเดอะอิสท์
พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม พ.ศ. 2555 จำนวน 500 เล่ม
ISBN : 978-974-679-209-7

ททท. สำนักงาน อุทัยธานี (อุทัยธานี, นครสวรรค์)
28/5 ถ.รักการดี ต.อุทัยใหม่ อ.เมืองฯ จ.อุทัยธานี 61000
โทรศัพท์ 0 5651 4651-2 โทรสาร 0 5651 4650
อีเมล: tatuthai@tat.or.th เว็บไซต์: www.tourismthailand.org/uthaithani

เที่ยว
หัวใจใหม่
เมืองไทยยั่งยืน

1672
เบอร์เดียวเที่ยวทั่วไทย

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
1600 ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ แขวงมักกะสัน เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400
http://7greens.tourismthailand.org